

**POLOŽAJ PRISELJENCEV IN POTOMCEV PRISELJENCEV
Z OBMOČJA NEKDANJE JUGOSLAVIJE NA TRGU DELA V
SLOVENIJI**

THE INTEGRATION OF IMMIGRANTS AND DESCENDANTS OF IMMIGRANTS FROM THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA IN THE LABOUR MARKET IN SLOVENIA

The article deals with the situation of immigrants from the former Yugoslavia and their descendants in the labour market in Slovenia. Differences between immigrants, descendants of immigrants and the majority population are highlighted through the presentation of statistical and other data, obtained by various empirical studies. In exploring the causes of the recorded differences between the studied populations, the authors focus in particular on three factors: discrimination on grounds of ethnicity, social and cultural capital. The results of their studies suggest that immigrants and their descendants experience above all the kind of discrimination on grounds of ethnicity that permeates interpersonal relations in workplaces and that is frequently the result of stereotypes and prejudices. In addition, the significant differences among ethnic groups in comparison with minor differences between immigrants and their descendants suggest that ethnicity is an important factor of social stratification in the Slovenian society.

Keywords: immigrants, descendants of immigrants, labour market, integration, discrimination on grounds of ethnicity, social capital, cultural capital

Avtorice v članku obravnavajo položaj priseljencev iz nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev na trgu dela v Sloveniji. Skozi statistične in druge podatke, pridobljene z različnimi empiričnimi raziskavami, osvetlujejo razlike med priseljenci, potomci priseljencev in večinskim slovenskim prebivalstvom. Pri iskanju vzrokov za evidentirane razlike med omenjenimi populacijami se osredotočajo zlasti na tri dejavnike: etnično diskriminacijo, socialni in kulturni kapital. Ugotavljajo, da priseljenci in potomci priseljencev doživljajo predvsem mehko etnično diskriminacijo, ki je v delovnem okolju vpeta v medsebojne odnose in večkrat rezultat stereotipov in predsodkov. Poleg tega evidentirane večje razlike med posameznimi etničnimi skupinami v primerjavi z manjšimi razlikami med priseljenci in potomci nakazujejo, da je v slovenski družbi etničnost pomemben dejavnik družbene stratifikacije.

Ključne besede: priseljenci, potomci priseljencev, trg dela, integracija, etnična diskriminacija, socialni kapital, kulturni kapital

UVOD

Priseljenci in potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije predstavljajo po podatkih Popisa 2002 približno 13 odstotkov prebivalstva Slovenije. Njihov položaj v slovenski družbi smo na Inštitutu za narodnostna vprašanja proučevali v vrsti empiričnih raziskav, katerih izsledki so bili že objavljeni v različnih publikacijah.¹ K pisanju prispevka, v katerem se osredotočamo na proučevanje položaja priseljencev in njihovih potomcev na trgu dela, nas je spodbudilo besedilo Valerije Korošec z naslovom *Socialni in kulturni kapital kot dejavnika razlik v uspešnosti na trgu dela med staroselci, priseljenci in potomci priseljencev* (2008),² v katerem avtorica po našem mnenju napačno ali vsaj nenatančno povzema nekatere naše ugotovitve ter brez ustrezne argumentacije zavrača nekatere zaključke, teze in razmišljanja. Trdi, da je teza o etnični diskriminaciji nekonsistentna in hkrati meni, da je mogoče razlike med proučevanimi populacijami pojasniti s konceptoma kulturnega in socialnega kapitala. Njeni zaključki se nam zdijo pomanjkljivi predvsem v dveh pogledih. Prvič, v svoji interpretaciji zavrača obstoj določenih pojavov etnične diskriminacije, ki vplivajo na zaznane razlike med proučevanimi populacijami na trgu dela in katerih obstoj naše raziskave potrjujejo. Drugič, idejo o socialnem in kulturnem kapitalu v prispevku razvija na način, ki ni prepričljiv in je po našem mnenju v izhodišču neustrezno zastavljen, zaradi česar ne nudi podlage za trditve, ki jih avtorica predstavlja v svojih zaključkih. Čeprav je njena ideja o vpeljavi konceptov kulturnega in socialnega kapitala kot pojasnjevalnih dejavnikov za omenjene razlike nedvomno zanimiva in vredna poglobljenega razmisleka ter dodatnih analiz in raziskav, ni mogoče zanemariti, da je etnična diskriminacija eden izmed pojasnjevalnih dejavnikov razlik med večinskim prebivalstvom na eni strani ter priseljenci in potomci priseljencev posameznih etničnih skupin na drugi.

Zato bomo v nadaljevanju na strnjen način povzeli ugotovitve že opravljenih raziskav, dodali nekatere novejšje, še neobjavljene izsledke, ki se večinoma nanašajo na percepcije posameznikov o njihovem vključevanju na trg dela, in tako osvetlili obstoječe razlike glede vključenosti na trg dela med priseljenci, potomci priseljencev in preostalimi prebivalci Slovenije. Pokazali bomo, da obstoječe raziskave potrjujejo tezo o obstoju etnične diskriminacije kot enega od pojasnjevalnih dejavnikov za razlike med proučevanimi populacijami na trgu dela, ki ga ni mogoče enostavno nadomestiti s kulturnim in socialnim kapitalom. Hkrati bomo opozorili na potencialne pomanjkljivosti koncepta socialnega in kulturnega kapi-

1 Večino izsledkov je mogoče najti v znanstvenih monografijah in člankih (Komac, Medvešek 2005; Bešter 2006; Komac 2007; Komac in dr. 2007; Brežigar 2007; Medvešek 2007).

2 Prispevek je izšel kot Delovni zvezek Urada RS za makroekonomske analize in razvoj, št. 12/2008, let. XVII. Dostopen je na internetnem naslovu: (http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2008/dz12-08.pdf), 23. 1. 2009).

tala pri pojasnjevanju razlik med priseljenci, potomci priseljencev in večinskim prebivalstvom ter na pomen etnične heterogenosti obravnavanih populacij pri preučevanju socialnega kapitala.

OPIS UPORABLJENIH VIROV PODATKOV

Populacije, ki so predmet proučevanja v tem prispevku, so pripadniki etničnih skupnosti, ki so se v veliki večini priselili v Slovenijo iz prostora nekdanje Jugoslavije v drugi polovici 20. stoletja. Od takrat se je poleg priseljenke populacije oblikovala številčno že enako močna populacija potomcev priseljencev. Da bi oblikovali čim bolj celovito sliko o položaju priseljencev in njihovih potomcev na trgu dela v Sloveniji, smo v prispevek vključili izsledke treh raziskav, ki vsebujejo podatke, pridobljene z različnimi metodološkimi pristopi. Najprej bomo predstavili položaj priseljencev in njihovih potomcev z območja nekdanje Jugoslavije na trgu dela, kot se kaže skozi popisne podatke. Iz popisnih podatkov za leto 2002 je mogoče razbrati, da je bilo v Sloveniji med prebivalstvom 146.035 priseljenih oseb.³ Med priseljenimi⁴ je bilo 134.666 oseb z območja nekdanje Jugoslavije (to predstavlja 6,9 odstotka prebivalcev Slovenije), 11.369 oseb se je priselilo iz drugih držav (kar je 0,6 odstotka prebivalcev Slovenije).⁵ Kot potomce priseljencev⁶

3 V metodoloških pojasnilih Statističnega urada Republike Slovenije ob Popisu 2002 je mogoče zaslediti naslednjo opredelitev priseljenca: "Priseljenec je prebivalec, ki je imel prvo prebivališče zunaj Slovenije in v Sloveniji prebiva najmanj eno leto." (Metodološka pojasnila, Definicije in pojasnila - Prebivalstvo, Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, 2002, (http://www.stat.si/popis2002/si/definicije_in_pojasnila_1.html, 31. 1. 2008).

4 V prispevku s terminom priseljenci pojmujeemo posameznike, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije in so bili ob priselitvi stari 15 let ali več. Opredelili smo jih kot: priseljenke ("prve generacije") z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot starši (zakonci, zunajzakonski partnerji), in katerih starost ob priselitvi je bila 15 let ali več; teh je 108.758 (80,7 odstotka), in priseljenke ("prve generacije") z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v nedružinski skupnosti ali sami in katerih starost ob priselitvi je bila 15 let ali več, in jih je 25.908 (19,2 odstotka).

5 Tako velik delež priseljencev z območja nekdanje skupne države v Sloveniji je podoben priseljenki strukturi v nekaterih drugih evropskih imigracijskih državah "mlade generacije", kot so baltske države, Češka in Slovaška. To je posledica dejstva, da so bile te države še pred slabima dvema desetletjema del nekdanjih večjih državnih tvorbo in da še danes prihaja največ priseljencev ravno s teh območij (Pirc 2007: 459, 461).

6 Med potomce priseljencev v tem prispevku vključujemo: 1) Potomce priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, oba starša sta priseljenca z območja nekdanje Jugoslavije; njihovo prvo prebivališče je Slovenija (37.610); 2) Potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, eden od staršev je priseljenec iz nekdanje Jugoslavije; njihovo prvo prebivališče je Slovenija (50.280); 3) Potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, ob priselitvi so bili stari med 0 in 14 let (11.704); 4) Potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, njihova narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik je neslovenski (določeni kriteriji), njihovo prvo prebivališče je Slovenija (2.907); 5) Potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot otroci, narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik enega od staršev je neslovenski, njihovo prvo prebivališče je Slovenija (6.973); 6) Potomce pri-

z območja nekdanje Jugoslavije lahko po izbranih kriterijih opredelimo 128.508 oseb oziroma 6,5 odstotka prebivalcev Slovenije. Na podlagi popisnih podatkov lahko sklepamo, da živi v Sloveniji vsaj 263.174 prebivalcev, ki so se priselili z območja nekdanje Jugoslavije, in njihovih potomcev, kar predstavlja 13,4 odstotka prebivalcev Slovenije. Objektivne podatke, ki smo jih pridobili iz Popisa 2002, smo dopolnili z empiričnimi podatki, zbranimi pri projektu *Percepcije slovenske integracijske politike I* (PSIP I),⁷ projektu *Percepcije slovenske integracijske politike II* (PSIP II)⁸ in s kvalitativnimi podatki, pridobljenimi pri projektu *Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji*.⁹

VKLJUČENOST PRISELJENCEV IN POTOMCEV PRISELJENCEV NA TRG DELA, KOT SE KAŽE SKOZI POPISNE PODATKE

Ob besedi priseljenci se v družbi pogosto pojavlja stereotipna asociacija na populacijo, ki je slabše izobražena, opravlja nekvalificirana dela ali pa se preživlja s pomočjo socialne podpore, ne obvlada slovenskega jezika in je bolj ali manj slabše integrirana v slovensko družbo. Nekoliko drugačna je med ljudmi podoba potomcev priseljencev. Glede na to, da so večinoma rojeni v Sloveniji ali pa so se v Slovenijo priselili v zgodnji mladosti, imajo v velikem deležu slovensko državljanstvo, govorijo slovenski jezik in so (bili) vključeni v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, imajo potomci priseljencev, sodeč po splošnem prepričanju,

seljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v nedružinski skupnosti ali sami; njihova starost ob priselitvi je bila med 0 in 14 let (3.595); 7) Potomce priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, ki živijo v družinski skupnosti kot starši (zakonec, zunajzakonski partner), v nedružinski skupnosti ali sami, narodnost in/ali materni jezik in/ali pogovorni jezik je neslovenski, njihovo prvo prebivališče je Slovenija (15.439).

7 Pri projektu PSIP I je bil oblikovan vzorec, ki vključuje pripadnike vseh etničnih skupnosti iz nekdanje Jugoslavije in pokriva vse slovenske regije (Komac, Medvešek 2005). Za vzorčni okvir, potreben za izvedbo verjetnostnega vzorčenja, smo določili prebivalce Slovenije, ki so po osamosvojitvi Republike Slovenije oddali vlogo za pridobitev državljanstva. Izvedli smo enostavno slučajno vzorčenje, ki omogoča oblikovanje reprezentativnega vzorca. V vzorec smo vključili prebivalce, rojene med letoma 1933 in 1984. Po postopku identifikacije in lociranja enot smo dobili vzorec velikosti 3.094. Na podlagi stroškovne in časovne analize smo se odločili za izvedbo anketiranja po pošti. Vrnjenih smo dobili 1.163 izpolnjenih in uporabnih vprašalnikov, kar je 37,5-odstotna realizacija vzorca.

8 Pri projektu PSIP II smo poleg drugih raziskovalnih vprašanj preverjali hipotezo o obstoju etnične diskriminacije v delovnem okolju med priseljenci in njihovimi potomci. V kvalitativni študiji smo po metodi snežne kepe s poglobljenimi intervjuji raziskovali etnično diskriminacijo v treh izbranih delovnih okoljih v Republiki Sloveniji: v vojski, policiji in javni upravi. Študija je bila pozneje dopolnjena v okviru doktorske disertacije Sare Brezigar (2007), ki je v analizo vključila tudi pripadnike klasičnih manjšin in pripadnike slovenskega naroda ter preučevanje pravil in postopkov v treh izbranih organizacijah, ki bi bili lahko posredno ali neposredno diskriminatorni za pripadnike klasičnih manjšin, priseljence in njihove potomce, predvsem na področju napredovanja, nagrajevanja in dostopa do izobraževanja ter izpopolnjevanja (Brezigar 2007: 27–32).

9 Pri projektu Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji smo poleg analize statističnih podatkov in kvantitativne analize podatkov v letu 2007 izvedli tudi intervjuje s potomci priseljencev po metodi "snežna kepa".

pri vključevanju v družbo praktično enake možnosti kot pripadniki večinskega naroda. Pa je res tako?

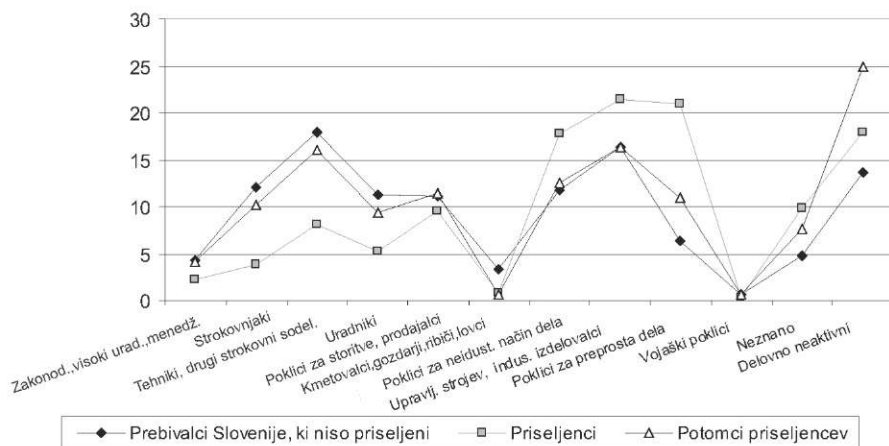
Obstoječi popisni podatki, na podlagi katerih lahko opišemo položaj priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji na trgu dela, so bili večinoma že predstavljeni (Bešter 2006; Bešter 2007; Brezigar 2007; Brezigar 2007a; Komac 2007; Komac in dr. 2007; Medvešek 2007), zato jih bomo na tem mestu le na kratko povzeli in dopolnili še s primerjavami med priselenci in potomci priseljencev. Primerjava izobrazbene strukture priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije, potomcev priseljencev in drugega večinskega prebivalstva Slovenije, kot jo kažejo popisni podatki, zamaje splošno razširjen stereotip o slabo izobraženih in pretežno nekvalificiranih priseljenkih v Sloveniji. Iz popisnih podatkov za leto 2002 je razvidno, da je izobrazbena struktura priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije le malo nižja od izobrazbene strukture celotnega prebivalstva (Bešter 2007; Dolenc 2005; Medvešek 2007). Izobrazbena struktura potomcev priseljencev pa je v primerjavi z izobrazbeno strukturo priseljencev višja oziroma primerljiva z izobrazbeno strukturo preostalega prebivalstva Slovenije, ki se ni priselilo. Vendar obravnavane populacije sestavljajo različne etnične skupine, med katerimi so opazne večje razlike v izobrazbeni strukturi. Najvišjo izobrazbo imajo priselenci, ki so se opredelili kot Madžari, Črnogorci in priselenci, združeni v kategoriji drugi.¹⁰ Najnižjo izobrazbeno strukturo pa imajo priselenci, ki so se opredelili kot Romi, Muslimani, Bošnjaki in Albanci. Podobne razlike v izobrazbeni strukturi med etničnimi skupinami so razvidne tudi pri potomcih priseljencev. Najvišji delež visoko izobraženih je med tistimi, ki so se ob popisu opredelili kot Italijani, med tistimi, ki so združeni v kategoriji drugo, Črnogorci in Slovenci. Opazno nižji odstotki visoko izobraženih so med Bošnjaki, Albanci in Muslimani (glej Medvešek 2007: 54–56).¹¹

Tudi pregled strukture poklicnih skupin pokaže, da je poklicna struktura populacije potomcev priseljencev bolj primerljiva z večinsko populacijo kot s populacijo priseljencev.

10 V kategorijo drugi so vključeni priselenci, ki so se opredelili za katero drugo manjštevilično narodnost, kot na primer: Bolgari, Avstrijci, Čehi, Grki, Slovaki, Poljaki, itd.

11 Običajno kadar govorimo o etnični strukturi prebivalstva najprej pogledamo popisne podatke, čeprav ti ponujajo dokaj poenostavljeno sliko družbene realnosti, če upoštevamo dejstvo, da so posamezniki dostikrat oziroma celo vedno pogostejše nosilci multiplih identitet ali identifikacij in da se lahko čutijo pripadnike različnih etničnih, jezikovnih in kulturnih skupnosti hkrati. Navadno tovrstne pestrosti identificiranja na ravni posameznika popisi ne zajamejo in tako tudi Popis leta 2002 posameznikom ni omogočal izražanja multiplih etničnih identifikacij. V skladu s tem je treba razumeti opredelitve priseljencev in potomcev iz prostora nekdanje Jugoslavije, ki so se opredeljevali kot Madžari, Italijani, Slovenci ali kako drugače.

Graf 1: Prebivalci Slovenije, stari med 30 in 49¹² let, glede na strukturo poklicnih skupin med delovno aktivnimi; izraženo v odstotkih (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Če primerjamo poklicne skupine, ki jih lahko povezujemo z višjo izobrazbo in določeno družbeno oziroma politično močjo (zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji, strokovnjaki, tehniki in drugi strokovni sodelavci), je razvidno, da imajo potomci priseljencev primerljive deleže kot prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni. Večje razlike se pojavijo pri poklicni skupini kmetovalci, gozdarji, ribiči in lovci ter poklicih za preprosta dela. Med potomci priseljencev in priseljenci je precej majhen delež ljudi (0,7 oziroma 0,8 odstotka), ki so uvrščeni v poklicno skupino kmetovalci, gozdarji, ribiči in lovci, v primerjavi s prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni in med katerimi je ta delež 3,4 odstotka. Razlike so vidne še pri poklicih za preprosta dela, ki predstavljajo med priseljenci dokaj visok delež (21 odstotkov), med potomci priseljencev je delež skoraj polovico manjši (11 odstotkov), medtem ko je med prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni, ta delež le še 6,4 odstotka.

Popisni podatki izkazujejo tudi večje razlike med priseljenci, potomci priseljencev in preostalim prebivalstvom Slovenije glede strukture statusa aktivnosti. Te razlike so v veliki meri odraz različne starostne strukture obravnavanih populacij,

• • •

12 Da bi se izognili vplivu starostnih struktur obravnavanih populacij na strukturo poklicnih skupin med delovno aktivnim prebivalstvom, smo za primerjavo poklicnih struktur izbrali le starostno skupino od 30 do 49 let.

saj ima priseljska populacija precej mlajšo starostno strukturo od preostalega prebivalstva. Predvsem velika je razlika v starostni kategoriji med 35 in 54 let. Pri priseljencih predstavlja ta kategorija kar 60,7 odstotka celotne populacije, medtem ko pri preostalem prebivalstvu Slovenije v to kategorijo sodi le 36,2 odstotka populacije. Še mlajša je starostna struktura potomcev priseljencev. Pri njih prevladujeta dve starostni skupini: mlada generacija (od 15 do 34 let) in otroci, stari med 0 in 14 let,¹³ zaradi česar večji del te populacije sodi med neaktivno prebivalstvo. Zaradi omenjenih razlik v starostni strukturi je težko ocenjevati integracijo priseljencev in njihovih potomcev na podlagi podatkov o statusu aktivnosti za celotno populacijo. Da bi se izognili vplivu različnih starostnih struktur, bomo v prispevku predstavili podatke o statusu aktivnosti obravnavanih populacij po posameznih starostnih skupinah.

Tabela 1: Prebivalci Slovenije, stari med 15 in 29 let, glede na status aktivnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Status aktivnosti	Prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni		Priseljenci		Potomci priseljencev	
	Število	%	Število	%	Število	%
Aktivno prebivalstvo	176.452	52,3	6.016	86,5	27.334	43,7
Delovno aktivni	144.817	82,1	4.884	81,2	19.140	70,0
Brezposelni	31.635	17,9	1.132	18,8	8.194	30,0
Neaktivno prebivalstvo	160.693	47,7	942	13,5	35.235	56,3
Skupaj	337.145	100	6.958	100	62.569	100

Tabela 2: Prebivalci Slovenije, stari med 30 in 49 let, glede na status aktivnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Status aktivnosti	Prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni		Priseljenci		Potomci priseljencev	
	Število	%	Število	%	Število	%
Aktivno prebivalstvo	467.712	95,0	69.554	93,5	15.023	93,8
Delovno aktivni	425.381	91,0	60.956	87,7	12.828	85,4
Brezposelni	42.331	9,1	8.598	12,4	2.195	14,6
Neaktivno prebivalstvo	24.827	5,0	4.806	6,5	996	6,2
Skupaj	492.539	100	74.360	100	16.019	100

• • •

13 Več o tem glej v Medvešek (2007: 50–53).

Tabela 3: Prebivalci Slovenije, stari med 50 in 64 let, glede na status aktivnosti (vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002)

Status aktivnosti	Prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni		Priseljenci		Potomci priseljencev	
	Število	%	Število	%	Število	%
Aktivno prebivalstvo	127.948	43,4	19.493	52,9	1.917	50,8
Delovno aktivni	103.482	80,9	15.666	80,4	1.478	77,1
Brezposelni	24.466	19,1	3.827	19,6	439	22,9
Neaktivno prebivalstvo	167.195	56,6	17.337	47,1	1.856	49,2
Skupaj	295.143	100	36.830	100	3.773	100

V starostni skupini od 30 do 49 let se deleži aktivnega in neaktivnega prebivalstva med posameznimi obravnavanimi populacijami ne razlikujejo veliko. Nekoliko večje so razlike v starostni skupini od 50 do 64 let, kjer imajo nepriseljeni prebivalci Slovenije manjši delež aktivnega prebivalstva kot priseljenci in njihovi potomci. Velike pa so razlike v starostni skupini od 15 do 29 let. V tej skupini imajo priseljenci precej večji delež aktivnega prebivalstva kot drugi dve populaciji, potomci priseljencev pa imajo večji delež neaktivnega prebivalstva. V vseh starostnih skupinah je opaziti, da je znotraj aktivnega prebivalstva delež brezposelnih največji med potomci priseljencev, najmanjši pa med prebivalci Slovenije, ki niso priseljeni. Posebej izstopa velik delež brezposelnih med mladimi potomci priseljencev, tj. v starostni skupini od 15 do 29 let.

Iz predstavljenih podatkov je razvidno, da med populacijami priseljencev, potomcev priseljencev in nepriseljenim (večinskim) prebivalstvom obstajajo določene, čeprav ne znatne razlike glede obravnavanih dejavnikov, ki opredeljujejo njihov položaj na trgu dela. Pri tem je treba poudariti, da obstajajo razlike tako med populacijama priseljencev in potomcev priseljencev kot tudi med različnimi etničnimi skupinami znotraj omenjenih populacij. Pojasnjevanje razlik med posameznimi skupinami terja razmislek o kompleksnem naboru različnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na položaj posameznikov in skupin na trgu dela. Na podlagi obstoječih popisnih podatkov je brez dodatnih raziskav nemogoče trditi, kateri dejavniki igrajo glavno vlogo pri ustvarjanju razlik med posameznimi skupinami. Tisto, kar na podlagi podatkov lahko trdimo, je, da izobrazba ni dejavnik, ki bi (v celoti) pojasnjevala zaznane razlike. Nekaj izmed možnih vzrokov za razlike med posameznimi skupinami smo predstavili že v publikaciji *Priseljenci* (Komac in dr. 2007) in jih na tem mestu ne bomo ponavljali. Osredotočili se bomo zgolj na tri dejavnike: etnično diskriminacijo, kulturni in socialni kapital.

ETNIČNA DISKRIMINACIJA V SLOVENIJI: MIT ALI REALNOST?

OPREDELITEV ETNIČNE DISKRIMINACIJE NA TRGU DELA

Valerija Korošec (2008: 4) je v svoji študiji o socialnem in kulturnem kapitalu kot dejavnikih razlik v uspešnosti na trgu dela med "staroselci", priseljenci in potomci priseljencev zapisala:

Na podlagi predstavljenih raziskav je slika zelo nelogična: za razlike na trgu dela (npr. poklicna struktura) v primeru enake izobrazbe bi naj bila kriva etnična diskriminacija – te npr. vsaj v okviru javne uprave ni. Po drugi strani bi naj bila etnična diskriminacija prisotna v izobraževanju, pa je v Sloveniji npr. tudi izobrazbena struktura ne pokaže.

Po drugi strani, pa se zdi, da se pri obravnavi priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji teza o obstoju etnične diskriminacije jemlje kot sprejeto 'dejstvo'. Tako je npr. tudi Sara Brezigar (2007, str. 294) v svoji raziskavi ugotovila, da "je veliko primerov mehke diskriminacije v delovnem okolju" in "zelo malo primerov trde diskriminacije", da pa "v nasprotju z navedenimi podatki obstaja pri strokovnjakih, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami in enakimi možnostmi, neko splošno privzeto prepričanje, da v delovnem okolju obstaja pojav etnične diskriminacije" [...] Mislim, da je to zato, ker so strokovnjaki uvideli problem, tj. razlike med staroselci in novoselci na trgu dela, za smiselno razlago pa jim je manjkal konsistentni pojmovni okvir.

Zavračanje obstoja etnične diskriminacije na podlagi obstoječih podatkov in posledično neupoštevanje etnične diskriminacije kot dejavnika, ki vpliva ne samo na vključenost priseljencev, temveč tudi na vključenost potomcev priseljencev na trg dela, je mogoče interpretirati in utemeljiti le s parcialnim, z omejenim ali napačnim razumevanjem, kaj etnična diskriminacija sploh je. Resda so podatki o pojavih etnične diskriminacije do priseljencev in njihovih potomcev v delovnem okolju in pri zaposlovanju v Republiki Sloveniji skopi. Študije, ki se ukvarjajo z diskriminacijo v delovnem okolju, se namreč prvenstveno osredotočajo na diskriminacijo na drugih osnovah, kot so npr. spol ali starost, ali pa obravnavajo diskriminacijo na vseh osnovah hkrati.¹⁴ Zaradi površinske obravnave ostajajo

14 Glej npr. Kanjov Mrčela (2007); Švab in dr. (2008); Žagar ur. (2007); Švab in Kuhar (2005); Dragoš (2000).

posebnosti pojavov etnične diskriminacije v delovnem okolju manj raziskane. To pa ne pomeni, da teh pojavov v družbi ni.

O etnični diskriminaciji govorimo takrat, ko z neko skupino ali s posameznikom ravnamo manj ugodno kot z drugo skupino ali posameznikom izključno zaradi njegovega drugačnega etničnega porekla (Brezigar 2007a: 259). Pravnoformalni viri boja zoper diskriminacijo na etnični podlagi praviloma ločujejo posredno in neposredno diskriminacijo.¹⁵ V strokovni literaturi pa zasledimo še številne druge kategorizacije in opredelitve pojavov etnične diskriminacije. V študiji *Migrants, Minorities and Employment* (2003: 9) avtorji tako npr. navajajo "institucionalno diskriminacijo", ko javne ustanove delujejo diskriminatorno, in "pravno diskriminacijo", tj. diskriminacijo na podlagi statusa priseljenca ali tujca. Pogosto lahko naletimo tudi na "statistično diskriminacijo" (Arrow 1973; Coate in Loury 1993; Lundberg in Startz 1983), "namerno diskriminacijo" (National Research Council 2004: 56; glej tudi Essed 1997; Feagin 1991; Dovidio in dr. 2002; Fiske 1998; Becker 1957/1971; Borjas in Bronars 1989; Bowlus in Eckstein 2002; Pettigrew 1998), "subtilno diskriminacijo" (Brewer in Brown 1998) in "strukturno diskriminacijo" (Lieberman 1998). Pojmi, ki jih različni avtorji uporabljajo za opisovanje različnih pojavov etnične diskriminacije, se večkrat prepletajo in prekrivajo. To pa povzroča nemalo zmede na področju raziskovanja etnične diskriminacije in ustvarja občutek, da gre za različno poimenovanje zelo podobnih ali celo istih pojavov.

V izogib nejasnostim smo pri izvedbi študije PSIP II in tudi v tem prispevku za razvrstitev pojavov etnične diskriminacije uporabili dva termina: trda in mehka diskriminacija. Trda diskriminacija je tista vrsta diskriminacije, ki je neposredno produkt postopkov in pravil, na podlagi katerih deluje organizacija.¹⁶ Mehka dis-

15 V skladu z drugim odstavkom 2. člena Direktive Sveta EU 2000/43/EC o enaki obravnavi oseb ne glede na raso ali etnično poreklo prihaja do neposredne diskriminacije takrat, "ko se z eno osebo ravna manj ugodno na podlagi etničnega porekla, kot se ravna / je ravnalo / bi ravnalo z drugo v primerljivi situaciji." Prepoved neposredne diskriminacije je torej v bistvu prepoved različnega obravnavanja na podlagi etničnega porekla. Posredna diskriminacija pa je v skladu z drugim odstavkom 2. člena omenjene direktive "na videz nevtralen predpis, kriterij ali postopek, ki postavlja osebe z določenim etničnim poreklom v poseben, manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami".

16 Kaj je pravzaprav etnična diskriminacija, je najlažje ponazoriti s primerom procesa ocenjevanja storilnosti uslužbenca. V okviru tega procesa nadrejeni ocenjujejo uslužbenca na temelju različnih kriterijev ali lastnosti. Tako lahko npr. ocenjujejo doseganje določenih ciljev ali obvladanje določenih veščin in znanj. Eden izmed takšnih kriterijev ocenjevanja storilnosti je lahko npr. tudi znanje slovenskega jezika. Znanje slovenskega jezika na določenem delovnem mestu se lahko ocenjuje z ocenami nezadovoljivo, zadovoljivo, dobro in odlično. Čeprav je znanje slovenskega jezika vključeno med kriterije ocenjevanja storilnosti na določenem delovnem mestu, je lahko ta kriterij pomemben, relevanten za to določeno delovno mesto ali pa nepomemben, nerelevanten. Če je ta kriterij zanemarljivega pomena na določenem delovnem mestu, vendar se ga kljub temu uporablja pri ocenjevanju delovne uspešnosti, potem smemo zanj trditi, da je diskriminatoren do tistih posameznikov, ki imajo drug materni jezik in slovenskega obvladajo le povprečno. V tem primeru predstavlja izvajanje (takšnega) postopka ocenjevanja storilnosti diskriminacijo na etnični podlagi, ki jo poimenujemo trda diskriminacija. Za trdo diskriminacijo je torej značilno, da se pojavlja v formalnih procesih, v sistemih organizacije, kjer

kriminacija pa je povezana predvsem z vedenji posameznika, ki uhajajo nadzoru formalnih postopkov delovanja organizacije in njenih uslužbencev. Zato je pojave takšne vrste etnične diskriminacije težje zaznati in jih opredeliti, označujeta pa jih subtilnost in prikritost.¹⁷ Mehka diskriminacija se pojavlja, ker sistemi, pravila, navodila in postopki, na katerih temelji organizacija, praviloma ne zmorejo urejati do potankosti ravnanja uslužbencev organizacije. Ob tem je pomembno poudariti, da je etnična diskriminacija protizakonita, predsodki, negativen odnos do etničnih manjšin in stereotipno razmišljanje pa ne. Težava se pojavi, ko se stereotipi in predsodki prelevijo v subtilne pojave diskriminacije, ki so sicer subjekt pravnih postopkov, vendar se tovrstnega obnašanja pogosto ne kaznuje zaradi težav pri merjenju in dokazovanju obstoja diskriminacije. Vsi tovrstni subtilni pojavi etnične diskriminacije sodijo v mehko diskriminacijo in so prav tako protizakoniti kot eksplicitnejši primeri trde diskriminacije.

Številni raziskovalci so v preteklosti ugotavljali, kateri so izvori mehke diskriminacije in kakšne posredne učinke ustvarja: v mehko diskriminacijo lahko sodi npr. besedni antagonizem, ki skupaj z nebesednimi oblikami sovraštva ustvarja sovražno vzdušje v delovnem okolju (Allport 1954; Essed 1997; Feagin 1991), to pa lahko negativno vpliva na učinkovitost in uspešnost pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju. Besednim in nebesednim oblikam sovraštva lahko sledijo tudi druge oblike škodljivega ravnanja, kot so npr. oviranje pri zaposlitvi ali onemogočanje pridobivanja zaposlitve (Dovidio in dr. 2002; Fiske 1998) ter oviranje pri napredovanju v organizaciji. Tudi takšno oviranje sodi v mehko diskriminacijo, v kolikor je dovolj prikrito, da navidezno ne krši pravil delovanja organizacije. Druga podvrsta mehke diskriminacije lahko izvira iz t. i. čuta za diskriminacijo (Becker 1971). Tudi negativna nastrojenost do stikov z ljudmi drugega rasnega ali etničnega porekla lahko namreč vpliva na trg dela in na višino plač pripadnikov etničnih manjšin (Becker 1971; Borjas in Bronars 1989; Bowlus in Eckstein 2002). Izogibanje socialnim stikom je na prvi pogled zelo nedolžno ravnanje (Pettigrew 1998). Če pa se pojavlja na več življenjskih področjih, se množi in lahko privede do dolgoročne segregacije. To lahko postane še posebej problematično v okoliščinah, kjer je mreženje zelo pomembno, kot npr. pri napredovanju na delovnem mestu (National Research Council 2004: 57).

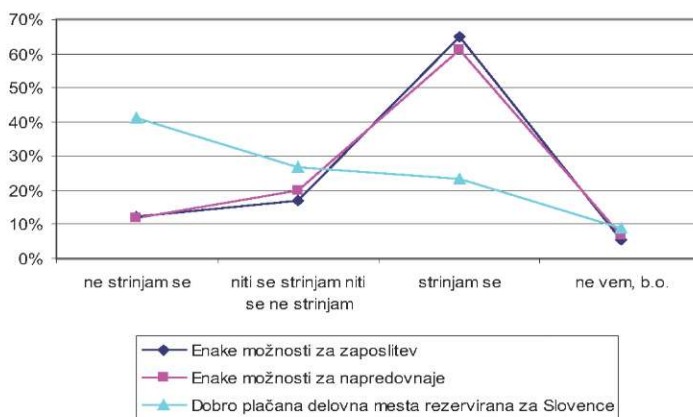
ponavadi obstaja zapisano pravilo ali uveljavljen red o tem, kako naj uslužbenci ravnajo v določenem primeru (Brezigar 2007: 81; Brezigar 2007a: 263).

17 V procesu ocenjevanja storilnosti se diskriminacija lahko pojavi tudi drugače, in sicer kot mehka diskriminacija. To se lahko zgodi tudi v primeru, da je kriterij "znanje slovenščine" relevanten in torej nediskriminatoren za pripadnika etnične manjšine. Nadrejeni, ki ocenjuje delovno uspešnost pripadnika etnične manjšine, se npr. diskriminatorno obnaša do njega in ga oceni slabše, kot bi ga, če bi pripadal večinskemu narodu. To počne zaradi lastnega prepričanja, percepcije, stereotipa, predsodka, da pripadnik etnične manjšine enostavno ne obvlada jezika v tolikšni meri, kot ga "Slovenec" (Brezigar 2007: 84; Brezigar 2007a: 264).

ZAZNAVANJE ETNIČNE DISKRIMINACIJE MED PRISELJENCI IN POTOMCI PRISELJENCEV

Kaj lahko o etnični diskriminaciji zapišemo na podlagi izsledkov naših empiričnih raziskovanj? V raziskavi PSIP I so bili zbrani podatki o percepcijah priseljenцев in njihovih potomcev o tem, ali imajo glede zaposlitve, napredovanja na delovnem mestu in dostopa do dobro plačanih delovnih mest enake možnosti kot večinsko slovensko prebivalstvo. Analize podatkov so pokazale, da približno 12 odstotkov proučevane populacije meni, da nimajo enakih možnosti glede zaposlovanja in napredovanja na delovnem mestu, čeprav večina (več kot 60 odstotkov) ne zaznava razlik. Kljub temu pa jih kar 40 odstotkov meni, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence.

Graf 2: Mnenja priseljenцев in njihovih potomcev iz nekdanje Jugoslavije o tem, ali imajo v Sloveniji enake možnosti kot večinsko slovensko prebivalstvo glede zaposlitve, napredovanja na delovnem mestu in dostopa do dobro plačanih delovnih mest (PSIP I 2003)

Z največ diskriminacije se po njihovem lastnem mnenju soočajo Bošnjaki in Muslimani ter Srbi. Ti namreč najpogosteje občutijo, da nimajo enakih možnosti v primerjavi s Slovenci. Nasprotno pa najmanj neenakosti občutijo tisti priseljenци in njihovi potomci, ki so se opredelili kot Slovenci ali Hrvati (Bešter 2007: 249). Videti je, da priseljenци svoje možnosti glede zaposlovanja, napredovanja na delovnem mestu in posedovanja dobro plačanih delovnih mest ocenjujejo nekoliko slabše kot potomci priseljenцев.

V raziskavi PSIP I smo ugotavljali tudi, kako anketiranci ocenjujejo odnose na delovnem mestu. Odgovori anketirancev na vprašanje, ali so se v Sloveniji zaradi svoje etnične pripadnosti kdaj soočili z neenako obravnavo s strani sodelavcev

ali nadrejenih na delovnem mestu, so pokazali, da se 11,1 odstotka anketirancev pogosto srečuje z neenako obravnavo na delovnem mestu, 33,6 odstotka anketiranim se to dogodi poredko, samo 55,3 odstotka anketiranih pa je menilo, da se jim nikoli ni zgodila neenaka obravnava s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu zaradi njihove etnične pripadnosti. Glede na odgovore anketiranih niso razvidne statistično značilne razlike med odgovori priseljencev in potomcev priseljencev, kar pomeni, da se oboji v enakih deležih soočajo z neenako obravnavo.

Z vidika ocenjevanja enakih možnosti priseljencev in njihovih potomcev so relevantne tudi percepcije o tem, kako visoko se lahko priseljenci in njihovi potomci povzpnejo na družbeni lestvici. Analiza odgovorov je pokazala, da pripadniki vseh etničnih skupin zelo podobno zaznavajo razlike v možnostih vzpona na družbeni lestvici med Slovenci in osebami iz prostora nekdanje Jugoslavije. Te razlike so kar velike, saj so anketiranci v povprečju menili, da se osebe iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci lahko povzpnejo le nekje do dveh tretjin družbene lestvice, medtem ko Slovenci lahko sežejo (skoraj) do vrha. Na podlagi teh rezultatov lahko trdimo, da priseljenci in njihovi potomci svojega položaja v slovenski družbi ne zaznavajo kot enakopravnega. Pri tem lahko dodamo, da potomci priseljencev nekoliko bolj optimistično kot priseljenci ocenjujejo možnosti za vzpon oseb iz prostora nekdanje Jugoslavije po družbeni lestvici (Bešter 2007: 250).

Iz izsledkov raziskave PSIP I je mogoče razbrati še, da je po mnenju anketirancev nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji več, kot jo je bilo pred osamosvojitvijo (Medvešek in Vrečer 2005: 271–7). V odgovorih na vprašanja o pojavih etnične nestrpnosti so potomci priseljencev celo v nekoliko večjem deležu menili, da nestrpnost v Sloveniji obstaja. Ali to morda pomeni, da tudi potomci priseljencev, ki tu živijo praktično od rojstva, v enaki meri doživljajo pojave etnične nestrpnosti, kot jih doživljajo priseljenci? Gre tu za osebne izkušnje anketirancev s pojavi etnične nestrpnosti ali za medgeneracijski prenos vedenja o tem, da nestrpnost obstaja? Na ta vprašanja je težko odgovoriti na podlagi obstoječih podatkov, lahko pa predstavimo nekaj mnenj in izkušenj posameznih priseljencev in njihovih potomcev o obstoju etnične nestrpnosti in diskriminacije v Sloveniji. Priseljenci so v raziskavi PSIP I zapisali, da *“[...] /d/elavci drugih narodov počasno napredujejo v službi ali ne dobijo službe v Sloveniji”*, in da *“[...] kljub temu, da že obstaja prepoved diskriminacije, neprimerni odnosi tudi danes obstajajo, čeprav to ne bi smelo vplivati na zaposlitve in osebni razvoj nas priseljencev in naših otrok, ki so konec koncev rojeni prav tu”*. Nič manj etnične distance ne občutijo potomci priseljencev, ki ugotavljajo, da je na primer *“[...] odnos prebivalcev slovenske narodnosti do priseljencev iz drugih zahodnih držav oziroma razvitih držav precej bolj naklonjen kot do priseljencev, ki pripadajo eni od narodnosti bivše skupne države”*. Nekateri so, kljub temu da so rojeni v Sloveniji, deležni oznak kot sta

“Bosanec” ali “Čefur”. Tisti, ki po videzu ne “odstopajo” od prevladujoče percepcije večine o tem, kako po fizionomiji “izgleda” Slovenec, ali pa dobro govorijo slovenski jezik, imajo manj težav – o tem sta nam potomki priseljencev povedali:

Mogoče se vam bo zdelo, na podlagi mojih odgovorov, da nimam težav glede moje etnične pripadnosti in zdelo se vam bo prav. Niti moje ime, niti priimek ne izdajata mojega porekla, za povrhu pa je tudi moj izgled čisto evropski, zato se ljudem zdi samoumevno da sem Slovenka. Po eni strani imajo prav, tu sem se rodila, živim in se šolam. Vendar pa moram opozoriti na mnoge druge, ki jim ta “sreča” ni bila naklonjena. Če bi vsak imel priložnost najprej pokazati ljudem kakšna oseba je, bi mogoče spremenili mnenje. Hvala, ker ste nam dali to možnost, da izrazimo svoje mnenje.¹⁸

Intervjuvanka 5 (1985, srednja šola)

Opaziš pojave etnične nestrpnosti v Sloveniji?

Jezi me pa to, ko kdo reče, poglej koliko Bosancev je v Sloveniji. Kdo pa hmelj obira? V bistvu oni ko pridejo sem za vsak denar delati, onim je pa izpod časti, da bi šli hmelj obirat. To me pa jezi. Pejdi ti, pa ne bo prišel noben iz druge. Res pa je, da to potem izkoristijo in ostanejo čim dlje.

Drugače ne vem. Ko sem prišla v Ljubljano, se s sošolci mogoče začne zafrkancija ... drugače pa. Mene so vsi zelo lepo sprejeli. V srednji šoli do tretjega letnika niso vedli, da sem od dol. Razredničarka pa je poznala očeta in me je spraševala, če gremo kam dol ... kaj a niste vedli, da je [...] od tam ... so rekli, da se mi sploh ... da sploh nebi ugotovili, ker tako govorim slovensko. [...] Noben od mojih znancev ni imel probleme. Me pa jezi, ker se nekateri tako grdo obnašajo. Če si tu, če si se preselil, potem sprejmi kulturo, ki je tukaj ...¹⁹

V pogovorih s potomci priseljencev o obstoju etnične nestrpnosti v Sloveniji so nam intervjuvanci v raziskavi *Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji* povedali še:

18 Citat je iz raziskave PSIP I 2003.

19 Citat je iz raziskave *Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji* 2007.

Intervjuvanec 2 (1981, magisterij)

Kaj pa misliš o pojavih etnične diskriminacije, ki so zabeleženi v družbi?

Mislim, da je to naslednja faza. Ljudje, ki so prišli, ali pa recimo moja generacija, je prišla v nekem času, ko je bilo čisto normalno, če je imel nekdo srbski ali hrvaški priimek od tam dol, potem pa se je zamenjala generacija, prišlo je še toliko teh ljudi – to je moja teorija zdaj – ko so prihajali v Slovenijo so se začele te skupnosti malo bolj etnično formirati, zato ker oni v bistvu, pa ne mislim tega v negativnem smislu, ker podpiram različnost – hočejo promovirati svojo kulturo in jo vzgajat sredi te slovenskosti, če lahko temu tako rečem, da se tudi oni sami počutijo drugačni, tudi sicer, ne samo v šoli, to pa se reflektira na vsakega drugega, tudi če si popolnoma neobremenjen s stereotipi začutiš nekoga, ki se plasira drugače od preostale skupine, če pa si še sam malo nagnjen k temu potem pa sploh, se mularija iz te neke skupine počuti diskriminirane. To je po mojem čisto logično. Zdaj imamo več ljudi, ki doma govorijo svoj jezik, ki živijo svojo kulturo zato ker se ta razlika med njihovo in našo kulturo v zadnjih dvajsetih letih blazno povečala. Vse kar ni Janez in nageljni, ni več to to, nismo več tako zagreti. V tem smislu. Jaz mislim, da je v tem nekaj. Te skupine ljudi, ki so tako začeli svojo kulturo pri nas razvijati in so tudi že tako številčni, se tudi vedno bolj zavedajo svoje kulture, vedo, da imajo pravico do tega, tako oni že sami po sebi mislijo, da so drugačni, saj tudi so, ampak v tem smislu bolj reagirajo. Se mi zdi. Recimo moj brat je 10 let mlajši, on je zdaj končal drugi letnik gimnazije. Ko on začne govorit, "ta čefur, pa un čefur ..." ni to zato, ker bi on slabo mislil, ampak zato, ker se oni sami sebe identificirajo kot take. V glavi nekoga, ki pa je 30 let starejši, pa to mogoče pomeni nekaj negativnega, jasno, da se bo obnašal tako do njega. Je pa to postal tudi stil, tudi če nisi v Ljubljani iz Fužin, te na podlagi stila tudi zelo hitro diskriminirajo, če si ali nisi, saj vseeno o kateri etnični skupini govoriva.

Jaz pravzaprav ne vidim razloga zakaj bi se oni dobro počutili v naši družbi.

Intervjuvanka 7 (1978, srednja šola)

Ali so v Sloveniji pojavi etnične nestrpnosti? *"Ja, to bi rekla za Rome, ko to potem tako obešajo po medijih. Drugače se mi pa zdi, da ne, vsaj jaz je ne občutim. Moraš se prilagodit tukajšnjem načinu življenja in je vse v redu. Meni se zdi, da moraš sam pri sebi v glavi razčistit ... Brezzvezni so mi vici o Bosancih, Slovenci, Hrvatih, ... ne vem zakaj bi bili tarča posmeha."*

Intervjuvanka 6 (1983, srednja šola)

Se ti zdi, da je bilo pred osamosvojitvijo več ali manj etnične nestrpnosti, kot jo je danes? *“V bistvu ne vem. Pred osamosvojitvijo sem bila še zelo majhna. Stara sem bila 7 let. Glede na to, kar govorijo moji starši, je bilo prej drugače. Bilo je lažje, ni bilo te opredeljenosti. Zdaj je še huje: Evropa in Jugoslavija.”*

Intervjuvanka 1 (1981, visoka izobrazba)

Se ti zdi, da v Sloveniji obstaja etnična nestrpnost?

Kaj vem. Mislim, da gre za vsako vzgojo otrok, ki potem vpliva na samo dozorevanje. Če rečem, da je srednja šola tisto glavno obdobje, ko se bistveno oblikuje identiteto mladostnika, ko gre stran od družine. In gre v drugo skupnost, ki je drugačna od tiste lokalne v vasi, ali pa tudi v mestu, ko si v zelo ozkem območju, si bolj izpostavljen drugim vplivom. Pred osamosvojitvijo je bilo tisto drugo okolje približno enako, tista ideologija, tudi če si prišel v drugo okolje, so drugi isto ponavljali, ne čisto dobesedno, nek družben krog vrednot je bil podoben. Zdaj se zna zgoditi, da pridemo v zelo različna okolja. Okolje, kamor se preselimo, gremo v šolo ima mnogo drugih, različnih vplivov. Mogoče se je samoumevno zdelo, da bodo Hrvati lahko ohranili hrvaški jezik v Jugoslaviji, ker je bila Jugoslavija pač Jugoslavija, čeprav je bila Slovenija republika, medtem ko zdaj to ni samoumevno. In se je nekako percepcija potrebe po združevanju, ohranjanju običajev, jezika, kulture spremenila. Zdi se mi, da kadar skupina ljudi to začne instrumentalno ohranjanje potem ja, je nestrpnost spodbujena. Se mi zdi, da noben posameznik, ki živi normalno v okolju s sosedi, ne glede na nacionalno pripadnost, ker zdaj se omejujemo samo na to balkansko okolje, imamo še ljudi, ki so od ne vem kje vse, nimajo nobenih posebnih idej, da so ti ljudje grozni, čudni, drugačni ali nevarni celo, če pa si v neki skupini, ki začne to instrumentalno uporabljati ali celo zahtevati, da je to pričakovano obnašanje, obrambno ali v tem smislu napadalno, pa ja bi pa rekla, da zna biti dost nestrpnosti. Se mi zdi, da mogoče celo med samimi skupinami, ker ne opažam, da bi se Srbi, Bošnjaki in Hrvati oblikovali v enotno skupino imenoval napram Slovencem. Nasprotno prav med seboj se mi zdi, da se še bolj zaradi zgodovine ali vzgoje ločujejo, tako da smo tukaj potem Slovenci ena izmed množine skupin. Sicer prevladujoča skupina s katero živijo ampak, na tak način bi ja razumela možno nestrpnost. Bi pa ločila ne toliko obdobje /pred ali po osamosvojitvi/ ampak starost ljudi, kdaj so živeli, kdaj so bili vzgojeni. Recimo, moj oče je sicer Slovenec, ima slovensko državljanstvo, nima nobenega drugega državljanstva, ni optiral za bosansko državljanstvo, ampak on je po duši Jugoslovian, on ima te vrednote, ti ljudje

so mu blizu, takrat je bil mlad, takrat je odrasel, on verjame v solidarnost, v družbeno dobro, kapitalizem mu je zelo šibka točka in pomaga ljudem, pa ga okrog prinesejo, on še kar to verjame to tudi velja pri nacionalnih pripadnosti. Mlajši pa niso vezani nato, za njih je to zgodovina skoraj tako kot bi rekla prva svetovna vojna, tako da je drug kontekst te nacionalisti, ne post jugoslovanski, ampak čist nov nič post, čisto nekaj novega?

Iz zapisanega je razvidno, da priseljenci in potomci priseljencev zaznavajo obstoj neenake obravnave s strani večinskega prebivalstva, ne samo zaradi njihove drugačne etnične pripadnosti, ampak predvsem zato, ker jim je pripisana točno določena etnična pripadnost – z območja nekdanje Jugoslavije. Po njihovem mnenju se takšna neenaka obravnava pripadnikom drugih etničnih skupnosti z območja Zahodne Evrope ne dogaja. Kaže se, da priseljenci in potomci priseljencev doživljajo marsikdaj stereotipno obravnavo s strani pripadnikov večinskega, dominantnega naroda, ki je utemeljena na podlagi njihovega videza, priimka in ne nujno njihovega delovanja. Pokazalo se je tudi, da se del priseljencev in potomcev priseljencev zateka k prikrivanju etnične pripadnosti kot "strategiji preživetja". Posamezniki se skušajo etnični odbojnosti/nestrpnosti izogniti na različne načine; nekateri si pozitivno obravnavo večinske populacije želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer sprememba imena v bolj slovensko zvenečega.

V nasprotju s trditvijo Valerije Korošec (2008: 1), da naše raziskave o etnični diskriminaciji na delovnem mestu teze o tovrstni diskriminaciji ne podpirajo, sami trdimo, da so opravljene raziskave, zlasti pa PSIP II, v kateri se še posebej osredotočamo na preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju, pokazale, da se v delovnih okoljih v Republiki Sloveniji etnična diskriminacija dejansko pojavlja.²⁰ Slednja raziskava je namreč pokazala, da je primerov trde diskriminacije v delovnem okolju resda manj, čeprav so nekateri zelo zaskrbljujoči, primerov mehke diskriminacije pa je veliko, predvsem v tistih delovnih okoljih, kjer so medosebni odnosi manj formalni, medosebni stiki bolj pogosti in sproščeni, hierarhična lestvica pa manj toga. Zanihanje obstoja mehke etnične diskriminacije in upošte-

20 Domneve o obstoju etnične diskriminacije v delovnem okolju podpirajo tudi rezultati raziskave *Človeški dejavnik v Slovenski vojski (Ciljni raziskovalni projekt Znanost za varnost in mir*, vodja projekta: prof. dr. Ljubica Jelušič), ki posebej opozarja na pojav steklenega stropa v slovenski vojski (Brežigar 2007: 144–147). Iz rezultatov te raziskave je razvidno, da pojav steklenega stropa zaznavajo tako Slovenci kot tudi pripadniki drugih etničnih skupnosti, ki so zaposleni v slovenski vojski (Brežigar 2007: 145–147). Poleg tega raziskave slovenskega javnega mnenja podpirajo domnevo o negativnem odnosu (slovenske) družbe do priseljencev (Toš 1999, 1999a 2000, 2000a, v Brežigar 2007: 220–232), ki je pomemben predhodnik mehke diskriminacije v delovnem okolju.

vanje le "trde diskriminacije" kot "prave" etnične diskriminacije v delovnem okolju ni le pavšalno, temveč popolnoma netočno.²¹

Raziskovanje etnične diskriminacije v delovnem okolju v vojski, policiji in javni upravi je pokazalo številne primere mehke etnične diskriminacije (Brezigar 2007a). Pojavlja se v obliki "čudnih" vprašanj, katerih namen je diskreditirati ali spraviti v položaj manjvrednosti priseljenca ali položaj "Slovence z napako", ki je z napako zato, ker se je v Slovenijo preselil in ker kot "priseljenec" ne bo nikoli enakovreden "pravemu", "čistokrvnemu" Slovincu, pa čeprav je v Sloveniji že več kot dvajset let, ima slovensko državljanstvo (in se je svojemu prvotnemu državljanstvu odpovedal), plačuje davke, se udeležuje volitev in njegovi otroci obiskujejo slovensko šolo. Pomemben odraz mehke diskriminacije je obstoj "nepisanih pravil" o neizpostavljanju drugačnega oziroma neslovenskega porekla. "V kolikor tega ne omenjaš, to skrivaš ali zmanjšuješ pomen svoje etnične različnosti, potem le-ta ni problematična," pravi priseljenec, ki je zaposlen v javni upravi. Težave se torej pojavijo takrat, ko se opredeljuješ za Neslovence in to počneš javno. Intervjuvanec je to začutil na lastni koži. Drugi primer mehke etnične diskriminacije predstavlja načrtno oviranje pri izobraževanju delavke v javni upravi: "... Če se pojavi možnost za izobraževanje, pošljejo raje nekoga drugega," pravi delavkina sodelavka. V mehko diskriminacijo sodi tudi ravnanje na podlagi dvojnih meril. Primer takšne diskriminacije je povedala intervjuvanka v javni upravi: v sosednjem oddelku dela Zahodnoevropejec in vsi cenijo to, da se trudi, da govori slovensko. Pri njih [priseljencih iz nekdanje Jugoslavije] pa obstaja neka alergičnost, da ne govorijo perfektno, saj so tu že "20 let". Nenazadnje se diskriminacija kaže celo z različno obravnavo strank, ki so priseljenci ali imajo južno registracijo na avtomobilu, ali celo z vprašanjem uslužbenki, ali se strinja, da se njen priimek piše s trdim č-jem. Na vprašanje zakaj, je prejela odgovor "zato, ker zveni bolje".

Položaj, s katerim se srečujejo priseljenci in njihovi potomci v Republiki Sloveniji, je v marsičem povzet v življenjski zgodbi verne muslimanke, rojene v Sloveniji v manjšem mestu.²² Na vprašanje, kaj pomeni, da je verna muslimanka,

● ● ●

21 Če je zanemarjanje mehke etnične diskriminacije ena skrajna nevarnost, ki izvira iz kompleksnosti merjenja in ugotavljanja etnične diskriminacije, obstaja tu še druga, na katero je smiselno opozoriti: obstaja namreč nevarnost, da se vsako negativno percepcijo posameznika označi kot diskriminacijo. Da bi se temu izognili, smo v raziskavi PSIP II trditve o domnevni etnični diskriminaciji preverjali s preverjanjem materialnih dokazov (dokumentov, pispisov o morebitnih pritožbah, odločbah), v kolikor so ti obstajali, so bili dostopni ali so bili v lasti intervjuvanca; drugi mehanizem preverjanja obstoja etnične diskriminacije pa je bilo ugotavljanje, zakaj je po mnenju intervjuvanca mogoče pripisati domnevno diskriminacijo dogodek prav etnični pripadnosti in ne kaki drugi osebnostni značilnosti ali kakemu drugemu vzroku. Veliko pozornosti smo torej posvetili vprašanju, zakaj intervjuvanec sklepa, da gre za etnično diskriminacijo in ne za težave v komunikaciji z nadrejenim, za nesporazum, njegovo pretirano občutljivost. Kot primere diskriminacije smo tako klasificirali le tiste, pri katerih nas je preverjanje po teh parametrih zadovoljilo.

22 Za podrobnosti te življenjske zgodbe glej Brezigar (2007a: 270–272).

intervjuvanka odgovori, da ne pije alkohola in ne je svinjine. Vsa družina moli doma, praznujejo pa katoliške in muslimanske praznike.

Intervjuvanka je končala ekonomsko poslovno fakulteto in kot absolventka višje šole dobila pripravništvo na občini v kraju, kjer se je rodila. V Sloveniji se je poročila, njen mož je rojen v Bosni, v Slovenijo pa se je njegova družina preselila, ko je bil star sedem let. Mož je končal srednjo rudarsko šolo, potem pa še fakulteto. Zakonca imata dva majhna otroka. Z izjemo staršev je njihovo širše sorodstvo ostalo v Bosni in Hercegovini, zato se petkrat letno odpeljejo k njim na obisk. Doma uporabljajo bosanski jezik, v drugih okoljih pa se pogovarjajo v slovenskem jeziku. Intervjuvanka se v slovenščini izraža brezhibno, njuna otroka ravno tako obvladata oba jezika.

O odnosu do lastne skupnosti, predvsem v delovnem okolju, pravi naslednje: *“Vsak Slovenec sliši raje katerokoli ime kot muslimansko. Na višjih položajih v javni upravi je zelo malo Bošnjakov, za Hrvate in Srbe je nekoliko lažje. [...] Več se moram dokazovati, kot če bi bila Slovenka.”* Pogovor nanese na otroštvo intervjuvanke, ki je bila v šoli med najboljšimi učenci, kljub temu pa je doživljala veliko subtilne diskriminacije. Kriteriji, ki jih je pri različnih predmetih morala dosegati za iste ocene kot njeni vrstniki slovenskega porekla, so bili zanjo postavljeni višje. Kot otrok je bila deležna številnih žalitev, vedno se ji je bilo treba posebej dokazovati. Sošolcem so npr. oceno dvignili s štiri na pet, njej pa znižali s pet na štiri. Situacija je postala tako pereča, da se je začela sramovati svojega porekla.

V delovno okolje je kot muslimanka prišla z negativnim predznakom in v začetnem obdobju se je soočala s težavami. Intervjuvanka pravi, da so ji *“metali polena pod noge”*, spodkopavali njeno delo in jo *“špecali”* nadrejenemu. Vse to so počele tudi sodelavke srbskega porekla. Na vprašanje, kako sploh ve, da se je to dogajalo, intervjuvanka pravi: *“To ti nihče ne reče. To čutiš.”* Celotno izkušnjo iz začetnih let delovne dobe je strnila v zadnjo pripombo: *“Si drugačen, nisi nikoli sprejet. [...] Ko se pojaviš v delovnem okolju, te v prvem trenutku ne sprejmejo. Imaš nek negativen predznak.”* Če vsak Slovenec npr. pride v delovno okolje na točki *“nula”* in si potem pridobiva zaupanje in spoštovanje, potem je položaj muslimana *“minus ena”*. V to okolje torej stopi oseba neslovenskega porekla z nekim negativnim predznakom. *“Potem pa se s svojim delom in značajem uveljaviš,”* pravi intervjuvanka. Pogovor nanese na izkušnje njenega očeta, ki je uspešen podjetnik in poslovnež. Tudi intervjuvankin oče je zaradi svojega porekla izhajal iz položaja *“minus ena”* pri pridobivanju potencialnih strank. Moral si je torej šele pridobiti enak izhodiščni položaj kot konkurenti, ki so bili slovenskega porekla.

O svojih začetnih težavah pri delu na občini pravi, da je imela najprej težave s podrejenimi, pozneje z nadrejenimi, saj so podrejeni poskušali vplivati na mnenje nadrejenih do nje in jo prikazati v negativni luči. Tovrstna dejanja so bila po mnenju intervjuvanke rezultat skupka dejavnikov. Na občino je prišla neposredno s

fakultete v okolje, kjer so bili sodelavci praviloma manj izobraženi in starejši, kot je bila sama. Težave so se po mnenju intervjuvanke pojavljale predvsem zato, ker je bila prva mlada in izobražena ženska, poleg tega pa še Neslovenka. Pozneje so prihajale tudi druge, ravno tako mlade in izobražene (vendar Slovenke, op. avtorjev), in njim je šlo lažje. Morda zato, ker niso več predstavljale prve izjeme, ali pa zato, ker niso bile Neslovenke. Intervjuvanka dopušča obe možnosti ali kombinacijo obeh. Vsa njena dejanja in napake so se za skoraj tri leta v delovnem okolju izjemno potencirali. Dokler se je šele učila in je bila zaposlena kot pripravnica, so jo sicer sodelavke sprejele, ko pa je pridobila funkcijo, so jo želele očrniti. To je vplivalo na njene odnose z nadrejenimi, ki se je začela do nje obnašati zelo formalno.

Kljub omenjenim začetnim težavam intervjuvanka ugotavlja, da so se po določenem času razmere v delovnem okolju nekoliko umirile. Nikoli ni imela občutka, da je zaradi svoje veroizpovedi ali etnične pripadnosti doživljala kakršnokoli diskriminacijo. Razgledanost posameznika je po njenem mnenju pomemben dejavnik, ki oblikuje odnos do pripadnikov manjšinskega etničnega porekla. Odnos sodelavcev do nje je npr. drugačen, bolj pozitiven, če so bili ti kdaj v Bosni in Hercegovini in poznajo tamkajšnjo kulturo. Zaradi siceršnjega nepoznavanja bošnjaške kulture se je v delovnem okolju sčasoma pojavilo tudi neko zanimanje, npr. za kuharske recepte. Z nadrejenimi pa so se odnosi otoplili in normalizirali potem, ko je dobila otroka. Ta sprememba je ustvarila neko skupno točko, ki ju je zbližala. Podobno jo je materinstvo zbližalo tudi s sodelavkami, saj jih je takrat povabila na obisk k sebi domov. Prišle so pogledat dojenčka, zanje je pripravila burek, tako da so se dejansko od blizu prepričale, kakšno je njeno življenje. Zdaj se intervjuvanka v delovnem okolju z vsemi zelo dobro razume.

Intervjuvankina zgodba je v marsičem zvest povzetek mnogih življenjskih zgodb priseljencev v Sloveniji. V njej naletimo na anomalije v odnosu do pripadnikov etničnih manjšin v delovnem okolju in na dojeto gradacijo zaželenosti med različnimi etničnimi porekli. Intervjuvanka priznava, da je težko določiti, kaj se je pravzaprav dogajalo zato, ker ni slovenskega porekla, in kaj se je dogajalo zaradi kakšnega drugega vzroka – kot sta npr. izobrazba, starost ali posebna situacija v delovnem okolju. Ugotavlja torej, da so jo večkrat obravnavali drugače, vendar tega drugačnega obravnavanja ne zmore povezati izključno s svojo etnično pripadnostjo ali veroizpovedjo, saj je vzrokov za takšno ravnanje lahko več. Njeno življenjsko zgodbo pa preveva venomer prisoten občutek, da pripadnik etnične manjšine stopa v delovno okolje z negativnim predznakom, da se mora zaradi svoje različnosti in zaradi predsodkov ter občutka ogroženosti sodelavcev bolj dokazovati, kot bi to bilo treba, če bi bil slovenskega porekla. Da torej stopa pripadnik etnične manjšine v delovno okolje na položaj "minus ena". Valerija Korošec (2008: 5) pojasnjuje položaj "minus ena" s pomanjkanjem socialnega in kulturnega kapitala priseljencev. Odgovor intervjuvanke iz javne uprave, ki se opredeljuje kot Dalmatinka, pa ponuja drugačen pogled na to, kaj je pravzaprav

položaj "minus ena": *"V hiši imamo gospoda, ki je zelo len [...] Res ničesar ne naredi, med službenim časom izgine, nikjer se ga ne da najti, in vsi očitki, da je len, so res upravičeni. Zanimivo pa je, da sodelavci vse povprek razlagajo, da je len, tako kot so leni vsi Črnogorci."* Intervjuvanki se to zdi sporno in pojasnjuje: *"On je res len, vendar takih je vsaj četrt v hiši, pa niso vsi Črnogorci ..."*. Intervjuvanka torej opozarja, da se v delovnem okolju poudarjajo povezave med neslovenskimi etničnimi porekli in nezaželenimi lastnostmi posameznikov. Pri tem pa ostaja neopaženo dejstvo, da ima to nezaželeno lastnost tudi veliko ljudi, ki so slovenskega porekla. Priseljenci se tako v delovnem okolju znajdejo opremljeni z vsemi slabimi lastnostmi, ki se pripisujejo njihovi etnični skupini, in se morajo teh lastnosti otresti, zato da pridejo do položaja "nula", ki predstavlja štartni položaj kolegov Slovencev. Vendar tu se pojavi nova težava, ki jo je mogoče najbolje pojasniti s primerom intervjuvanke v javni upravi, ki je opozorila na konstantno zbijanje šal o Mujotu in Hasotu, ki omogoča perpetuacijo stereotipa neumnega Bosanca. Ob tem ji seveda sodelavke neutrudno razlagajo, da *"ti nisi taka"*. Intervjuvanka pa si postavlja retorično vprašanje: *"Kakšna pa je razlika?"* Če namreč primer *"ti nisi taka"* primerjamo s prejšnjim o *"lenem Črnogorcu"*, lahko ugotovimo, da je priseljenec v neljubem položaju: ko je z njim nekaj narobe, ko ima kakšno nezaželeno lastnost ali navado, je to zato, ker je Neslovenec. Če pa je z njim vse v redu, če ga v delovnem okolju cenijo, če ima vse zaželeno lastnosti in navade, potem jih ima, kljub temu da je Neslovenec oziroma predstavlja med Neslovenci izjemo.

Na ta pojav, katerega neposredni rezultat je položaj "minus ena", sta naletela tudi Elias in Scotson (1994). Pri raziskovanju skupnosti Winston Parma sta namreč ugotovila, da dominantna skupina teži k temu, da prisodi skupini priseljencev slabe lastnosti najslabšega dela skupine. V nasprotju s tem pa se samopodoba uveljavljene skupine oblikuje na podlagi njenega najboljšega dela, na podlagi manjšine njenih najboljših članov (Elias in Scotson 1994: xix). Ugotovitve raziskave v skupnosti Winston Parma in drugih podobnih raziskav²³ se v veliki meri skladajo z rezultati raziskave PSIP II. Skladnost ugotovitev nakazuje, da se v delovnem okolju v Sloveniji do priseljencev odvijajo isti družbeni procesi kot v omenjenih raziskovanih okoljih. To so procesi, ki izvirajo iz predsodkov, stereotipov, "čuta za diskriminacijo" in jih pojasnjujeta socialna identifikacija in socialna kategorizacija posameznika. Po našem mnenju lahko na podlagi zbranih podatkov v opravljenih empiričnih raziskavah položaj "minus ena" pojasnjujemo tudi z obstojem etnične

23 Podoben pojav opisujeta npr. tudi Cox in Fitzgerald (1992: 140) v študiji o odnosih med policisti in temnopoltimi državljani, v kateri ugotavljata, da obstajajo trdoživi negativni stereotipi. Zanimivo je predvsem to, da se člani obeh skupin – torej policisti in temnopolti državljani – zavedajo, da so te posplošitve nenatančne. To je razvidno iz komentarjev pripadnikov obeh skupin, ki govorijo o primerih, ki ne potrjujejo stereotipov o drugi skupini. Vendar se zdi, da pripadniki skupin težijo k zanemarjanju razlik med posamezniki in uporabljajo negativne stereotipe o drugi skupini, s tem pa ob srečanjih in pri medosebnih odnosih utrpijo škodo.

diskriminacije, torej z različnim in s praviloma manj ugodnim obravnavanjem priseljencev in njihovih potomcev.

LAHKO S SOCIALNIM IN KULTURNIM KAPITALOM V CELOTI POJASNIMO RAZLIKE MED POLOŽAJEM PRISELJENCEV, POTOMCEV PRISELJENCEV IN VEČINSKE POPULACIJE NA TRGU DELA?

Valerija Korošec (2008: 1) je v svoji študiji zapisala: "V tem prispevku dokazujem, da je razliko v uspešnosti na trgu dela med staroselci in novoselci v Sloveniji mogoče konsistentno razložiti s pomočjo konceptov, kot sta kulturni in socialni kapital." Trditvi sledi predstavitev teoretičnih izhodišč, operacionalizacija konceptov socialnega in kulturnega kapitala, metodologija ter analiza podatkov, ki pa je v celoti omejena na pregled popisnih podatkov. Po našem mnenju tako zasnovana študija ne prinaša odgovora oziroma ne omogoča predhodno napovedane razlage razlik v uspešnosti na trgu dela med t. i. "staroselci" in "novoselci". Merjenje socialnega kapitala s kazalnikoma "državljanstvo" in "izobrazba" ter kulturnega kapitala s kazalniki "materni jezik", "pogovorni jezik" in "izobrazba", ob tem da se za podatke posameznega kazalnika uporabi zgolj popisne podatke, ni in ne more biti zadostno. Čeprav, kot že sama ugotavlja, obstajajo "[...] različni pristopi h konceptualizaciji in merjenju socialnega kapitala" (Korošec 2008: 2), predstavlja njena raba in operacionalizacija obeh konceptov poenostavitev, ki nima zadostne pojasnjevalne vrednosti. V nadaljevanju predstavljamo pomanjkljivosti tovrstne rabe konceptov socialnega in kulturnega (človeškega) kapitala za pojasnjevanje razlik pri vključenosti priseljencev in potomcev priseljencev na trg dela. Kot ugotavlja že Valerija Korošec (2008), pojem socialni kapital nima enotne in splošno sprejete opredelitve, sama se v študiji naslanja na Bourdieujevo (Bourdieu 1986) opredelitev, ki dejansko govori o treh temeljnih pojavnih oblikah kapitala. Bourdieu (1986) obravnava ekonomski kapital, ki ga je mogoče hitro spremeniti v denarno obliko oziroma lastniško pravico, kulturni kapital, ki ga je pod določenimi pogoji mogoče pretvoriti v ekonomski kapital in se lahko izkazuje v obliki izobrazbenih kvalifikacij, in nenazadnje socialni kapital, ki vključuje "družbene vezi, stike in odnose" ter se ga ravno tako lahko pod določenimi pogoji pretvori v ekonomski kapital. Socialni kapital Bourdieu opredeli kot skupek dejanskih ali potencialnih virov, ki so združeni v mrežo bolj ali manj institucionaliziranih odnosov, poznanstev ali z drugimi besedami s članstvom v skupinah. Posameznikov socialni kapital se lahko opredeljuje z velikostjo socialnega omrežja, z vsoto kumuliranih virov (kulturnih in ekonomskih) in s tem, kako uspešno lahko posameznik z njimi upravlja (Bourdieu 1986). Z drugimi besedami Bourdieu socialni kapital opredeli kot količino (številčnost) in pomembnost stikov, s katerimi si posameznik lahko izboljša svoj družbeni položaj. Teoretika, katerih opredelitvi socialnega kapitala sta med bolj razširjenimi v slovenskem prostoru, sta še Putnam (1995), ki

opredeljuje socialni kapital v organizaciji kot mrežo, stopnjo zaupanja in norme, ki pospešujejo koordinacijo in sodelovanje zaradi obojestranskih koristi, ter Coleman (1988, 1990), ki socialni kapital razume nekoliko manj zamejeno, in sicer kot socialni strukturni resurs, ki za posameznika pomeni neko dodano vrednost, in ob tem identificira šest oblik socialnega kapitala: obveznosti in pričakovanja, potencial informacij, norme in sankcije, povezavo z avtoriteto, družbene organizacije in organiziranost z namenom. Coleman opredeljuje socialni kapital predvsem z njegovimi funkcijami. Če povzamemo zgoraj povedano, socialni kapital ni značilnost posameznika (na tak način kot na primer človeški kapital), temveč se navezuje na odnose in omrežja med družbenimi akterji in je kot tak neločljiv del strukture ter kakovosti socialnega omrežja. Pojavlja se v različnih oblikah, vse pa imajo dva skupna elementa: 1) socialni kapital se odraža kot aspekt socialnih (družbenih) struktur in 2) akterji uporabljajo socialni kapital kot sredstvo za doseg svojih ciljev. Poleg socialnega kapitala sta za preučevanje družbene vključenosti/izključenosti posameznika relevantna še koncepta človeški in kulturni kapital, katerih vsebini se pri posameznih opredelitvah prepletata. Človeški kapital večinoma vključuje demografske značilnosti in zdravje posameznika, kulturni kapital pa se nanaša na posedovanje znanja, veščin, poznavanje norm in vrednot ter stopnjo motivacije posameznika. Bourdieu (1986: 47–51) kulturni kapital obravnava v treh pojavnih oblikah, prvo imenuje 'utelešena' (*embodied*) oblika kulturnega kapitala in jo razume kot vse vrednote, tradicije, vzgojo in omiko, ki jih posameznik ponotranji v procesu socializacije, in sicer večinoma v krogu družine. Sem vključuje tudi jezikovni kapital v smislu znanja jezika. Drugo pojavno obliko imenuje materializirana oblika kulturnega kapitala, s čimer razume skupek vseh kulturnih dobrin, na primer umetniška dela, dragocene zbirke, itd., ki jih posameznik poseduje. Tretja, institucionalizirana oblika kulturnega kapitala, pa se izraža z doseženo stopnjo izobrazbe. V raziskavah je kulturni kapital običajno merjen s kazalniki, kot so izobrazba, izkušnje na trgu dela oziroma posedovanje veščin. Pri tem je treba določena znanja in veščine posameznika vezati na konkretno okolje oziroma družbeni kontekst, v katerem so bile pridobljene, saj, kot ugotavljata Kanas in Tubergen (2006: 7), te niso vedno neposredno premakljive čez meje etničnega, nacionalnega konteksta. Na podlagi povedanega je očitno, da sta v primerjavi s finančnim in tudi človeškim kapitalom zlasti socialni in kulturni kapital težje "otipljiva" in tudi težje merljiva. Raziskave, ki operirajo s tako kompleksnimi koncepti, bi morale, če se le da, uporabiti kombinirane metode zbiranja empiričnih podatkov, kot so: zbiranje podatkov z opazovanjem oziroma neposredno udeležbo, intervjuji in anketiranje.

Valerija Korošec je za kazalnika kulturnega kapitala uporabila "obvladovanje jezika ciljne države", za kar je povzela popisne podatke o maternem in pogovornem jeziku in "pridobljeno izobrazbo v ciljni državi", ki jo enači s popisnimi podatki o izobrazbeni strukturi. Pri tem je, če se naslonimo na Bourdieujev kon-

cept kulturnega kapitala, izpustila pomemben del pojavnih oblik "utelešenega" kulturnega kapitala, ki ga posameznik pridobi v procesu socializacije in je delno odvisen tudi od njegovih značajskih lastnosti. Za kazalnika socialnega kapitala pa je opredelila državljanstvo in izobrazbo, za katera je ponovno povzela popisne statistike. Naši pomisleki gredo v smeri, da je za preverjanje vloge socialnega in kulturnega kapitala posameznikov ali skupin treba obravnavati večje število kazalnikov, za katere je treba pridobiti originalne empirične podatke. V tem kontekstu se tudi zdi preveč poenostavljeno avtomatično sklepanje o znanju jezika posameznikov ali skupnosti na podlagi popisnih podatkov o maternem oziroma pogovornem jeziku prebivalcev. Da je znanje jezika države sprejemnice (slovenščine) potrebno za uspešno integracijo priseljencev v družbo, meni tako večinsko prebivalstvo v Sloveniji, kar je mogoče razbrati iz raziskave Slovensko javno mnenje, izpeljane leta 2002,²⁴ kot tudi sami priseljenci ter potomci priseljencev, ki so v raziskavi PSIP I znanje slovenščine opredelili kot najpomembnejši dejavnik za vključevanje v slovensko družbo.²⁵ Po pričakovanih je iz izsledkov raziskave PSIP I razviden obstoj statistično značilne razlike tudi med ocenami znanja slovenščine potomcev priseljencev in priseljencev. Potomci priseljencev so svoje znanje slovenskega jezika ocenili precej boljše kot priseljenci. Vendar pa je treba kot kulturni kapital upoštevati tudi znanje maternega jezika priseljencev in tudi potomcev priseljencev. V tem primeru so priseljenci znanje maternega jezika, če ta ni slovenščina, ocenili boljše kot potomci priseljencev. Obojim pa to predstavlja kulturni kapital, ki v sodobni družbi (ekonomiji) pomeni prednost v odnosu do večinskega prebivalstva.

Še manj povedna pa se zdi raba državljanstva kot kazalnika socialnega kapitala. Pri ugotavljanju velikosti posameznikovega socialnega kapitala kompleksne stvarnosti ne moremo poenostaviti in enostavno predvidevati, da posameznik z državljanstvom države sprejema avtomatično razpolaga z večjim socialnim kapitalom kot posameznik, ki tega državljanstva nima.²⁶ Državljanstvo samo po sebi

24 Anketiranci so glede na odgovore v raziskavi Slovenskega javnega mnenja leta 2002 na vprašanje "*Povejte prosim, kako pomembna bi morala biti vsaka od naslednjih stvari pri odločanju o tem, ali se lahko nekdo, ki je bil rojen in je odrasčal drugje, priseli v Slovenijo*" (N = 1.519) med dejavniki, ki naj bi jih priseljenci izpolnjevali za priselitev v Slovenijo, znanje slovenskega jezika uvrstili po pomembnosti na drugo mesto (Toš in dr. 2002).

25 Odgovori anketirancev na vprašanje "*V kolikšni meri so po vašem mnenju pomembni naslednji dejavniki (znanje slovenskega jezika, zaposlitev, pridobitev slovenskega državljanstva, prijatelj slovenske narodnosti, poroka s Slovencem/Slovenko, politična aktivnost, pripadnost katoliški veroizpovedi) za vključevanje v slovensko družbo?*" kažejo, da priseljenci in potomci priseljencev na enak način razvrstijo posamezne dejavnike. Obema populacijama – priseljencem in potomcem priseljencev – so trije najpomembnejši dejavniki za vključevanje v slovensko družbo: znanje slovenskega jezika, zaposlitev in pridobitev slovenskega državljanstva. Najmanj pomembni dejavniki pa se jim zdijo: poroka s Slovencem/Slovenko, politična aktivnost in pripadnost katoliški veroizpovedi.

26 Državljanstvo, res vsaj formalno, omogoča priseljencem in njihovim potomcem v celoti enake politične, družbene in socialne pravice v primerjavi z večinskimi/dominantnimi prebivalstvom. Vendar se ob tem dogajata

ne zagotavlja široke, številčne in vplivne socialne mreže. Poleg tega priseljence z območja nekdanje Jugoslavije, ki jih obravnavamo v tej študiji, ob priselitvi ne moremo postaviti na izhodišče "nič", ne moremo trditi, da posameznik ob priselitvi ne "pozna nikogar v ciljni državi, niti nikogar, ki pozna koga v ciljni državi, nima nobenega odnosa, razmerja, poznanstva ali identifikacije, tj. nima socialnega kapitala v tej državi" (Korošec 2008: 8). S tem zanikamo celoten (zgodovinski, ekonomski in politični) kontekst priseljevanja iz prostora nekdanje Jugoslavije. Obravnavana populacija priseljencev se je v veliki večini v Slovenijo priselila "prostovoljno" v drugi polovici 20. stoletja, ko je bila Slovenija del skupne države. Mnogi med njimi živijo v Sloveniji že dlje časa in imajo tu razpredene sorodstvene in prijateljske vezi, kar je razvidno tudi iz pogovorov s potomci priseljencev,²⁷ ko opisujejo okoliščine svoje priselitve v Slovenijo oziroma priselitve njihovih staršev.

Intervjuvanec 4 (1982, visoka izobrazba)

Oče je iz hribovske vasice v Dalmaciji. Uro od morja. ... Tam je ostal samo najmlajši očetov brat, torej moj stric, ki pa je že umrl. Torej so tam samo sestrične in teta. Večinoma so vsi šli v Slovenijo. Trije očetovi bratje so v Sloveniji, dve sestri pa sta v Nemčiji v samostanu. Bilo jih je šest. [...] Starša imata samo osnovno šolo. Moj oče je imel možnost tukaj uspeti. V urbanem okolju je lažje uspel in to mu je bilo zelo všeč. Ljubljana je imela sloves, da je prijazna in bogatejša, to mu je bilo všeč in zato je prišel sem. In tukaj je zadovoljen. Mi smo to potem tudi tako občutili. Bili smo zadovoljni.

Intervjuvanec 5 (1985, srednja šola) *"Leta 1991 se je ati odločil, ker je njegova stran, stara mama, brata in sestra v Sloveniji, da gremo sem. Dobil je možnost.*

dva paradoksa, prvi je ta, da določeno število priseljencev in njihovih potomcev ne more pridobiti državljanstva države, v kateri živijo (zaradi določenih pogojev naturalizacije), drugi pa je ta, da prebivalci, ki državljanstvo imajo, dejansko ne morejo uresničevati vseh pravic, ki jih ta prinaša. Drugi paradoks se nanaša na univerzalno dimenzijo državljanstva, ki naj bi zagotavljala enake pravice vsem državljanom, hkrati pa se v mnogih državah oblikujejo t. i. "drugorazredni državljani". V tem smislu ne gre za to, da ne bi imeli vsi državljani enakih pravic, ampak gre bolj za to, da nimajo vsi enakih možnosti. Priseljenci s pridobitvijo državljanstva izgubijo status tujca vsaj kar se tiče njihovih pravic, še vedno pa so lahko s strani dela večinskega prebivalstva percipirani kot tujci. – Na to se navezuje določilo o nediskriminaciji, ki je zapisano tudi v 5. členu Evropske konvencije o državljanstvu in določa, da "1. Pravila držav podpisnic o državljanstvu ne smejo vsebovati razlikovanj, ki bi imela za posledico diskriminacijo na podlagi spola, religije, rase, barve nacionalnega ali etničnega izvora. in 2. Vsaka država pogodbenica se bo ravnala po načelu nediskriminacije med svojimi državljani, ne glede na to, ali so državljani po rojstvu ali so pozneje pridobili državljanstvo." (European Convention on Nationality / Evropska konvencija o državljanstvu, Strasbourg, 6. november 1997; v veljavi od 1. marca 2000. Slovenija ni podpisnica konvencije, (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm>, 20. 12. 2008)).

27 Raziskava *Družbena vključenost/izključenost potomcev priseljencev v Sloveniji*.

Najprej je šel on, tako, da je dobil službo, ... po enem letu pa je najprej prišla sem mama in obe sestri, potem pa še jaz. Tam sem še končala prvi in drugi razred osnovne šole."

Velik del priseljencev je ob priselitvi v Slovenijo vstopil v že dokaj dobro razvejano socialno omrežje, ki v državi sprejema igra pomembno vlogo tudi kot motiv za priseljevanje. Posamezniki se pogosteje preselijo v novo okolje, če so to pred njim že naredili mnogi prijatelji, sosedje ali sorodniki in sčasoma se splete močna samovzdržujoča se transnacionalna mreža (Suárez-Orozco in Suárez-Orozco 2001: 21). Slovenija se tudi razlikuje od večine drugih evropskih držav v tem, da je večji del priseljencev in njihovih potomcev z območja nekdanje Jugoslavije slovenskih državljanov, kar je posledica oblikovanja političnega telesa in s tem opredelitve državljanstva ob osamosvojitvi Slovenije (Medved 2007). Namesto državljanstva bi kot kazalnik socialnega kapitala morali obravnavati strukturo (tudi etnično) in velikost socialnega omrežja posameznika ter vlogo socialnega omrežja – vzpostavljanja stikov/odnosov. Koroščeva predpostavlja, da imajo potomci priseljencev več socialnega kapitala v primerjavi s priseljenci in zato tudi boljši dostop do trga dela. Vnaprejšnje posploševanje tovrstnih predpostavk na celotno populacijo brez empiričnega preverjanja je lahko problematično. Vsak posameznik je namreč vpet v kompleksno mrežo odnosov, v katero so vključeni raznovrstni ljudje, ki pripadajo različnim družbenim razredom, imajo različne družbene značilnosti, so moškega ali ženskega spola, različnih etničnosti, itd. Posledično so osebne mreže zelo raznolike, hkrati pa tudi zelo urejene. Urejene v tem smislu, da so nam ljudje, ki so nam bližji, tudi bolj podobni, in sicer glede na različne dimenzije. Glede tega pogosto drži ljudska modrost, ki pravi, da "ptiči istega perja skup letajo". Ljudje, s katerimi vstopamo v odnose, so nam ponavadi "podobni" glede določenih karakteristik, pa naj so to izobrazba, družbeni razred, etnična pripadnost, religija ali katera druga okoliščina (Bottero 2005: 166–67). Med različnimi oblikami družbenih odnosov se zdi, da je prijateljevanje še najbolj prostovoljen odnos, neobremenjen z zunanjimi družbenimi pritiski, pa vendar so tudi te izbire družbeno oblikovane. Eden od razlogov je že ta, da prijateljska vez ali na primer partnerska zveza nastane v okviru neke organizacijske strukture ali aktivnosti (soseščina, delovno mesto, družina, šola, klub), kjer se že v principu združujejo ljudje, ki so si v določenih značilnostih podobni. Družbena okolja, v katerih živimo in delujemo, so socialno strukturirana, zato je izbor možnih prijateljev že v temelju podoben nam samim (Bottero 2005). Omenjeno pestrost, "globino" in tudi pogojenost stikov/odnosov je težko zajeti v raziskovalnem modelu, saj interakcije med posamezniki vključujejo kvantitativno raven, ki zadeva prostor, namen in trajanje interakcij, ter

kvalitativno raven, ki vključuje vsebino in kakovost interakcij.²⁸ V raziskavi PSIP I smo zbrali nekaj podatkov o stikih/odnosih med pripadniki različnih etničnih skupnosti v Sloveniji, ki bi bili bolj primeren, pa vendar ne zadosten kazalnik socialnega kapitala, kot je državljanstvo. Anketirance smo v raziskavi povprašali, ali vzpostavljajo stike/odnose razpršeno, torej delno znotraj etnične skupnosti, ki ji pripadajo oziroma ji pripadajo njihovi starši, in delno med večinskim prebivalstvom, ali interakcije v večji meri potekajo le znotraj etnične skupnosti, ki ji pripadajo oziroma znotraj etnične skupnosti njihovih staršev, ali pa anketiranci interakcije v večjem deležu vzpostavljajo z večinsko populacijo. Preverili smo, ali obstajajo razlike med priseljenci in potomci priseljencev glede etnične strukture njihovih prijateljev in ali ta vpliva na njihovo vključevanje na trg dela.

Analiza ocen anketirancev glede etnične strukture njihovih prijateljev (prijateljskih vezi) kaže, da ima dokaj majhen delež (7,2 odstotka) anketiranih večino svojih prijateljev iste etnične pripadnosti, kot so sami, oziroma drugih etničnih pripadnosti, vendar ne Slovencev. Iz podatkov je mogoče razbrati, da je delež takih, ki imajo večino prijateljev Neslovencev, med potomci priseljencev celo nekoliko višji (12,9 odstotka), kot je med priseljenci (8,9 odstotka). Na drugi strani je med priseljenci delež anketirancev, ki imajo v krogu svojih prijateljev enak delež Slovencev in pripadnikov drugih etničnih skupnosti oziroma imajo med prijatelji več Slovencev, nekoliko večji (91,1 odstotka), kot je delež med potomci priseljencev (87 odstotkov). Pokažejo se še razlike glede opredelitev etnične strukture prijateljev med anketiranci posameznih etničnih pripadnosti. Še v največji meri se družijo izključno v krogu svoje etnične skupnosti ali v krogu drugih priseljskih skupnosti Bošnjaki in Muslimani (25 odstotkov) ter Srbi (14,6 odstotka), najmanjši delež pa je takih med Hrvati (6,6 odstotka). Izsledki raziskave niso pokazali močne statistično značilne razlike med priseljenci in potomci priseljencev glede etnične strukture prijateljev, zaradi česar moramo biti pri sprejemanju zaključkov previdni. Pa vendar so postavili pod vprašaj obče prepričanje o tem, da imajo potomci priseljencev bolj razširjeno mrežo prijateljev med večinskim prebivalstvom v primerjavi s priseljenci. Na podlagi teh podatkov bi lahko celo sklepali o nastajanju obratnega pojava: delež Neslovencev, ki sklepa prijateljstva znotraj svoje lastne skupnosti oziroma s pripadniki drugih neslovenskih skupnosti, se pri potomcih priseljencev povečuje. Trditev je postavljena kot raziskovalna hipoteza, ki bi jo bilo vredno preučiti.

• • •

28 Zavedamo se, da zaradi kompleksnosti pojava, dejanskih stikov/odnosov med posamezniki oziroma posameznimi etničnimi skupnostmi ne moremo izmeriti zgolj s pomočjo anketiranja s strukturiranim vprašalnikom, lahko pa dobimo oceno, v katerih skupnostih posamezniki večinoma uresničujejo svojo potrebo po druženju oziroma s katerimi skupnostmi najbolj razvijajo stike (Komac in dr. 2007: 166).

Pri preučevanju stikov/odnosov nas je zanimalo, ali se pri anketirancih kaže povezava med statusom aktivnosti posameznika in etnično strukturo njegovih prijateljev. Izsledki kažejo, da imajo zaposleni in brezposelni priseljenci ter zaposleni potomci priseljencev, glede na njihove percepcije, podobno etnično strukturo prijateljev, kar pomeni, da v večinskih deležih opredeljujejo etnično strukturo prijateljev kot uravnoteženo – imajo enak delež Slovencev in pripadnikov drugih narodnosti oziroma menijo, da je večina njihovih prijateljev Slovencev. Nekoliko izstopajo le brezposelni potomci priseljencev, ki v primerjavi z zaposlenimi in brezposelnimi priseljenci ter zaposlenimi potomci priseljencev v nekaj večjem deležu menijo, da med njihovimi prijatelji prevladujejo Neslovenci.

Pomembno je tudi, na kakšen način si priseljenci in njihovi potomci najdejo zaposlitev. Načini iskanja zaposlitve se nanašajo na obravnavo družbenih kanalov, ki jih posameznik uporabi za vstop na trg dela.²⁹ Anketiranim smo zastavili vprašanje, na kakšen način so našli svojo trenutno zaposlitev. Med anketiranci je bilo 37 odstotkov nezaposlenih (bodisi ker so že upokojeni, gospodinje, študentje oziroma dijaki ali pa so dejansko brezposelni), 5,2 odstotka pa jih ni odgovorilo na vprašanje. Med anketiranci, ki so imeli zaposlitev in so odgovorili na vprašanje, je največji delež (38,7 odstotka) dobilo zaposlitev s pomočjo javnega razpisa, 25,7 odstotka s pomočjo prijateljev, 14,1 odstotka s pomočjo Zavoda za zaposlovanje, 11,6 odstotka pa jih je samozaposlenih. Iz raziskave PSIP I je razvidno, da anketiranci pri iskanju zaposlitve nekoliko bolj uporabijo formalne vire (javni razpisi in Zavod za zaposlovanje) kot pa neformalne (samozaposlovanje, prijatelji znotraj lastne etnične skupnosti, sorodniki). Večjih razlik med priseljenci in potomci priseljencev glede rabe formalnih in neformalnih kanalov, kot smo jih opredelili, ni zaznati, so pa vidne razlike med deleži vsakega posameznega načina iskanja zaposlitve. Med potomci priseljencev je v primerjavi s priseljenci večji delež posameznikov, ki so zaposlitev našli bodisi preko študentskega servisa, s

29 Pomoč neformalnih virov, na primer prijateljev oziroma znancev v okviru lastne etnične skupnosti in družine, pri iskanju zaposlitve bi lahko pomenila njegovo usmerjenost predvsem v kroge etnične skupnosti, ki ji pripada, in s tem morda tudi možnost pridobitve zaposlitve, ki pripadnikom drugih etničnih skupnosti ni dostopna pod enakimi pogoji (Portes in Manning 1986). Pomoč formalnih virov (Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, javni razpisi, oglasi, itd.) pri iskanju zaposlitve pa lahko pomeni zaposlovanje pod pogoji, ki so enaki za vse, ne glede na etnično pripadnost. Upoštevati je treba tudi, da se v sodobni ekonomiji vse pogostejše dogaja, da delovne organizacije prostih delovnih mest ne oglašujejo več javno, kar pomeni, da je objavljen le manjši delež prostih delovnih mest. Menedžerji se pogostejše kot za javne razpise (ogläse v medijih) odločajo za drugačne – za neformalne načine iskanja novih kadrov. Pazljivi moramo biti tudi pri interpretaciji rabe pretežno formalnih virov oziroma neformalnih virov pri iskanju zaposlitve. Uporaba pretežno formalnih virov posamezne priseljske (etnične) skupnosti lahko pomeni, da imamo opraviti z marginalizacijo skupin priseljencev na trgu dela, saj s pomočjo neformalnih virov (prijateljev, znancev) ne morejo dobiti zaposlitve. Na drugi strani lahko raba formalnih virov kaže na uspešno integracijo etnične skupnosti v širšo družbo, če to pomeni, da njeni pripadniki ne potrebujejo neformalnih kanalov in se lahko tudi s pomočjo formalnih virov uspešno vključijo na trg dela (Reinsch 2001).

pomočjo štipendije, ki so jo imeli v nekem podjetju, na podlagi povabila podjetja ali s pomočjo prijateljev, ki niso pripadniki njihove etnične skupnosti. Večji delež potomcev priseljencev si je tudi našel zaposlitev s pomočjo prijateljev znotraj lastne etnične skupnosti ali sorodnikov, manjši delež potomcev priseljencev pa je samozaposlen, še manj si jih je našlo zaposlitev s pomočjo Zavoda in javnega razpisa. Upoštevati moramo, da je v realnem življenju težko ločiti med formalnimi in neformalnimi kanali iskanja zaposlitve. Pogosto obstaja določeno "prekrivanje" formalnega vira, kot je na primer javni razpis, z neformalnim, kot so na primer prijateljske zveze. Na razpis za delovno mesto se seveda lahko prijavi kdorkoli, ki meni, da ustreza zahtevanim pogojem. Pogosto se zgodi, da imajo med prijavljenimi kandidati prednost posamezniki z neformalnimi poznanstvi v podjetju, ki jim lahko posredujejo koristne informacije, s katerimi si zagotovijo prednost pred drugimi kandidati ali pa kar neposredna priporočila ter dobre reference. Ali je v tem primeru posameznik dobil delo s pomočjo prijateljskih vezi ali s pomočjo javnega razpisa? Kateri dejavnik je pretehtal v odgovoru posameznega anketiranca, je bilo odvisno od njegove subjektivne presoje.

Izsledki raziskave PSIP I samo na primeru stikov/odnosov priseljencev in potomcev priseljencev nakazujejo, da obravnavanih populacij ne moremo obravnavati kot homogene skupine, znotraj katerih je socialni oziroma kulturni kapital enakomerno porazdeljen. Napačen je vnaprejšnji pripis količine socialnega oziroma kulturnega kapitala posamezni populaciji, v smislu: večinsko prebivalstvo razpolaga z največjo količino socialnega in kulturnega kapitala, z nekaj manj socialnega oziroma kulturnega kapitala razpolagajo potomci priseljencev, še manj socialnega in kulturnega kapitala pa imajo priseljenci. Na količino socialnega oziroma kulturnega kapitala, ki ga posameznik poseduje, vplivajo še mnogi drugi dejavniki in ne samo dejstvo, ali gre za priseljenca, potomca priseljencev ali pripadnika večinskega naroda. Če bi želeli ustrezno raziskati vpliv socialnega in kulturnega (človeškega) kapitala na vključevanje priseljencev in njihovih potomcev na trg dela, bi bilo treba izpeljati posebno raziskavo, v kateri bi morali zelo premišljeno operacionalizirati oba koncepta socialnega in kulturnega kapitala, zasnovati ustrezne teoretične modele, jih preveriti s pomočjo empiričnih podatkov, zbranih na ustrezno oblikovanem vzorcu, ugotovitve pa dopolniti z vzporedno zbranimi kvalitativnimi podatki.

SKLEP

Opravljenе raziskave o položaju priseljencev in njihovih potomcev na trgu dela v Republiki Sloveniji kažejo naslednjo sliko: na podlagi analize kvantitativnih podatkov iz raziskave PSIP I in Popisa prebivalstva 2002 lahko potrdimo, da so potomci priseljencev glede izobrazbene in poklicne strukture uspešnejši v primerjavi s priseljenci. Ugotovili smo tudi, da se po izobrazbeni in poklicni strukturi

potomci priseljencev približujejo večinski populaciji. Edino tehtno izjemo predstavlja kazalnik statusa aktivnosti, ki kaže na večji delež brezposelnih med potomci priseljencev v primerjavi s slovensko populacijo, pa tudi v primerjavi s priseljenci. Na drugi strani pa nam kvalitativni podatki o etnični diskriminaciji in stališča ter percepcije potomcev priseljencev kažejo, da priseljenci in njihovi potomci zaznavajo pojave etnične nestrpnosti in neenakih možnosti na marsikaterem področju vsakdanjega življenja – vključno z vključevanjem na trg dela. Ti podatki potrjujejo tudi domnevo o obstoju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Zaznani pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju v Republiki Sloveniji pa so, sodeč po opravljenih raziskavah, najpogostejše subtilni, izmuzljivi in težko merljivi. Takšna vrsta diskriminacije pa se praviloma ne odraža skozi rezultate kvantitativnih raziskav, ki niso metodološko posebej usmerjene v odkrivanje etnične diskriminacije na trgu dela in v delovnem okolju. Za pridobivanje kvantitativnih podatkov, ki bi eksplicitneje podprli rezultate kvalitativnih raziskav o obstoju etnične diskriminacije, bi bilo torej treba zasnovati posebno študijo.

Na obstoj etnične diskriminacije kažejo tudi nezanemarljive razlike med posameznimi etničnimi skupinami glede njihove vključenosti v slovensko družbo. Te razlike, ki odražajo gradacijo zaželenosti posameznih etničnih porekel v slovenski družbi, so namreč praviloma večje od razlik med priseljenci in njihovimi potomci v isti etnični skupini. Tako je npr. razlika med položajem Bošnjaka in Hrvata pogosto bistveno večja kot razlika med položajem priseljenca in potomca priseljencev iz iste etnične skupnosti. Ta ugotovitev naših raziskav pa spodkopava domnevo o izključni vlogi, ki naj bi jo imela socialni in kulturni kapital pri pojasnjevanju razlik med Slovenci in priseljenci ter njihovimi potomci na trgu dela in v delovnem okolju. Kaže se, da dolžina časa, ki ga posameznik (priseljenec ali potomec priseljencev) preživi v slovenskem okolju, in intenzivnost interakcij s slovenskim okoljem nimata tolikšne vloge pri položaju posameznika v slovenski družbi kot etnično poreklo, ki ga označuje. Evidentirane večje razlike med posameznimi etničnimi skupinami v primerjavi z manjšimi razlikami med priseljenci in potomci nakazujejo, da je v slovenski družbi etničnost pomemben dejavnik družbene stratifikacije. Takšen sklep namreč podpirajo obstoječi empirični podatki. Ne glede na to pa bi bilo smiselno v prihodnosti z ustreznim metodološkim instrumentarijem preveriti, kakšno vlogo igrajo pri pojasnjevanju omenjenih razlik socialni, kulturni in človeški kapital.

VIRI IN LITERATURA:

- (2003) Migrants, Minorities and Employment: exclusion, discrimination and anti-discrimination in 15 Member States of the European Union: EUMC Comparative Study. V: *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia* (EUMC), Publications, List, Comparative Report on Migrants, Minorities and Employment (http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=3fb38ad3e22bb&contentid=3fbe028279e2d, 25. 8. 2005).
- Allport, Gordon (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Arrow, Kenneth J. (1973) "The Theory of Discrimination." V Orley Ashenfelter in Albert Rees (ur.) *Discrimination in Labor Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Becker, Gary S. (1957/1971) *The Economics of Discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bešter, Romana (2006) *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: teoretični model in študija primera Republike Slovenije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Bešter, Romana (2007) "Socialnoekonomska integracija priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji." V Miran Komac (ur.) *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 219–55.
- Borjas, George J. in Stephen G. Bronars (1989) "Consumer Discrimination and Self-employment." *Journal of Political Economy* 97(3): 581–606.
- Bottero, Wendy (2005) *Stratification: Social division and inequality*. London in New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1986) "The Forms of Capital." V John G. Richardson (ur.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press: 241–58.
- Bowlus, A. J. in Z. Eckstein (2002) "Discrimination and Skill Differences in an Equilibrium Search Model." *International Economic Review* 43(4): 1309–1345.
- Brewer, Marilyn B. in R. Brown (1998) "Intergroup relations." V Daniel T. Gilbert, Susan Fiske in Lindsey Gardner (ur.) *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Brezigar, Sara (2007) *Pojavi etnične diskriminacije v delovnem okolju: primer javne uprave, vojske in policije v Republiki Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Brezigar, Sara (2007a) "Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji." V Miran Komac (ur.) *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 258–99.
- Coate, Stephen in Glenn C. Loury (1993) "Will Affirmative Action Policies Eliminate Negative Stereotype?" *American Economic Review* 83(5): 1220–1240.
- Coleman, James (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital." *American Journal of Sociology* 94/priloga: 95–120.
- Coleman, James (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Mass. Belknap Press of Harvard University Press.
- Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial and Ethnic Origin, Official Journal L 180, 19/07/2000, 0022-0026.
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation, Official Journal L303, 2/12/2000, 0012-0023.
- Cox, S. M. in J. D. Fitzgerald (1992) *Police in Community Relations*. Critical Issues, 2nd Edition. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers.
- Dolenc, Danilo (2005) "Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni." V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 37–87.
- Dovidio, John F., Kerry Kawakami in Samuel L. Gaertner (2002) "Implicit and Explicit Prejudice and Interracial Interaction." *Journal of Personality and Social Psychology* 82: 62–68.
- Dragoš, Srečo (2000) "Socialne mreže in starost." *Socialno delo* 4–5: 293–314.
- Elias, Norbert in John L. Scotson (1994) *The Established and the Outsiders*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage Publications.
- Essed, P. (1997) "Racial Intimidation: Sociopolitical Implication of the Usage of Racist Slurs." V S. Riggins in E. Harold (ur.): *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Feagin, Joe R. (1991) "The Continuing Significance of Race: Antiracial Discrimination in Public Places." *American Sociological Review* 56: 101–106.
- Fiske, Susan T. (1998) "Stereotyping, Prejudice and Discrimination." V Daniel T. Gilbert, Susan Fiske in Lindsey Gardner (ur.): *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.

- Kanas, Agnieszka in Frank van Tubergen (2006) "The Impact of Human and Social Capital on Immigrants' Employment and Occupational Status." Department of Sociology, Utrecht University (<http://www.ercomer.eu/downloads/kanasvantubergen06.doc>).
- Kanjuo-Mrčela Aleksandra (2007) *Spol in organizacijska moč: ženske in moški v menedžmentu*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče, Založba Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Kuhar, Roman in Alenka Švab (2005). *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) (2005) *Percepcije slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, (ur.) (2007) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter (2007) *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!!? Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Korošec, Valerija (2008) "Socialni in kulturni kapital kot dejavnika razlik uspešnosti na trgu dela med staroselci, priseljenci in potomci priseljen- cev." [Elektronski vir] Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj (Zbirka Delovni zvezki UMAR; letn. 17, št. 12) (http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2008/dz12-08.pdf).
- Lieberman, Robert C. (1998) *Shifting the Color Line: Race and the American Welfare State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lundberg, Shelly J. in Richard Startz (1983) "Private Discrimination and Social Intervention in Competitive Labor Markets." *American Economic Review* 73 (3): 340–347.
- Medved, Felicita (2007) "Državlani nove države v letu 1991 – inicialna opredelitev in korekcijske dopolnitve slovenskega državljanstva" V Miran Komac (ur.) *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 136–152.
- Medvešek, Mojca (2007) "Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije?" *Razprave in gradivo* (53/54): 28–67.
- Medvešek, Mojca in Natalija Vrečer (2005) "Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji." V Miran Komac in Mojca Medvešek (ur.), *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 271–378.

- National Research Council (2004) *Measuring Racial Discrimination*. Washington, D.C.: The National Academies Press.
- Pettigrew, Thomas F. (1998) "Reactions toward the New Minorities of Western Europe." *Annual Review of Sociology* 24: 77–103.
- Pirc, Janez (2007) "Slovenija v sodobnem migracijskem kontekstu EU." V Miran Komac (ur.) *Priseljenci*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja: 450–475.
- Portes, Alejandro in Robert D. Manning (1986) "The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples." V Susan Olzak in Joane Nagel (ur.) *Competitive Ethnic Relations*. Orlando, FL: Academic Press: 47–68.
- Putnam, Robert D. (1995) "Bowling Alone: America's Declining Social Capital." *The Journal of Democracy* 6/1: 65–78.
- Reinsch, Peter (2001) *Measuring Immigrant Integration: Diversity in a European city*. Aldershot, Brookfield, Singapore in Sydney: Ashgate.
- Suárez-Orozco, Carola in Marcelo M. Suárez-Orozco (2001) *Children of Immigration*. Cambridge, Massachusetts in London: Harvard University Press.
- Švab, Alenka, Tjaša Žakelj, Roman Kuhar, Veronika Bajt, Mateja Sedmak, Ana Kralj, Živa Humer in Ružica Boškić (2008) "Posledice diskriminacije na družbeno, politično in socialno vključenost mladih v Sloveniji: analiza glede na spol, spolno usmerjenost ter etnično pripadnost." *Zaključno poročilo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede in Mirovni inštitut; Koper: Univerza na Primorskem in Znanstvenoraziskovalno središče, 1. sept. 2008.
- Toš, Niko in dr. (2002) *Slovensko javno mnenje 2002/2: evropska družboslovna anketa*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Žagar, Nada, ur. (2007) *Sprejemanje različnosti – korak do pravične družbe*. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj.